

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

КОЛОТУХА Олександр Васильович

УДК 911.3: 796.5 (100 + 477)

**ГЕОПРОСТОРОВА ОРГАНІЗАЦІЯ СПОРТИВНОГО ТУРИЗМУ:
ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО
ДОСЛІДЖЕННЯ**

11.00.02 - економічна та соціальна географія

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора географічних наук**

Одеса – 2016

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі країнознавства і туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України

Науковий консультант: доктор географічних наук, професор
Любіцева Ольга Олександрівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, завідувач кафедри
країнознавства і туризму

Офіційні опоненти: доктор географічних наук, професор
Степаненко Анатолій Васильович,
Інститут економіки природокористування та сталого
розвитку НАН України, завідувач відділу природно-
техногенної та екологічної безпеки

доктор географічних наук, професор
Антоненко Володимир Степанович,
Київський університет культури, завідувач кафедри
міжнародного туризму

доктор географічних наук, професор
Яворська Вікторія Володимирівна,
Одеський національний університет імені
І. І. Мечникова, професор кафедри економічної та
соціальної географії

Захист відбудеться «29» червня 2016 р. о 12:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.41.051.03 при Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова за адресою: 65058, м. Одеса, Шампанський пров., 2, геолого-географічний факультет, ауд. 108.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (65026, м. Одеса, вул. Преображенська, 24).

Автореферат розісланий «27» травня 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат географічних наук, доцент

А. М. Шашеро

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. На початку XXI століття туризм став визначним глобальним соціально-економічним явищем. Розвиток туризму як феноменального явища сучасності нерозривно пов'язаний із розвитком його складової – спортивного туризму. Розвиток спортивного туризму передбачає дотримання принципів збалансованості, екологічності, які є домінантами сучасного туризму. При цьому, властивості території є невід'ємною складовою спортивного туризму. А пряма взаємодія туриста-суб'єкта туристського процесу з властивостями території (рельєф, наявність водних ресурсів, погодні умови, типи ландшафтів тощо) становить його сутність і обумовлює необхідність виявлення геопросторових особливостей туристсько-спортивної діяльності.

Дослідження, проведені Всесвітньою туристською організацією (UNWTO) у 2013 році визначили, що спортивний туризм стає все вагомим сегментом світової туристської галузі, а темпи зростання туристських подорожей з активними засобами пересування перевищують середні темпи зростання туризму в цілому. Це підтверджує, що спортивний туризм був і залишається вагомою складовою глобального туристського процесу, його розвиток відповідає принципам Хартії туризму (Болгарія, 1985 р.), Глобального етичного кодексу туризму (Сантьяго, 1999 р.), засадам сталого туризму (Ріо-де-Жанейро, 1994 р.). Тобто, в глобальному вимірі існує *соціальне замовлення* на розвиток спортивного туризму, а регіональні особливості зумовлюють специфіку цього розвитку. Тому конкретно-наукове осмислення існуючих світових туристських реалій потребує наукового обґрунтування геопросторової організації спортивного туризму на основі узагальнення світових тенденцій. Визначене соціальне замовлення може бути зrealізоване засобами суспільної географії.

Аналіз наукової літератури, дисертаційних досліджень з питань туризму свідчить про недостатній рівень вивченості спортивного туризму, в т.ч. з позицій соціально-економічної географії. Загальні питання туризмології, рекреаційної географії, територіальної організації туризму, територіальні рекреаційні системи, рекреаційне районування досліджували вітчизняні вчені – М. Багров, Л. Багорова, О. Бейдик, О. Ігнатенко, М. Крачило, С. Кузик, О. Любіцева, М. Мальська, А. Степаненко, І. Твердохлебов, В. Шумський, І. Яковенко. Географія туризму отримала розвиток у Великобританії (Р. Бартон, П. Мейсон, Дж. Суорбрук, П. Хаггет, А. Холден), США (С. Ганн, Д. Харвей, С. Холл), Канаді (Р. Батлер, Д. Лундгрєн, Т. Хінч), Німеччині (Т. Бігер), Данії (Н. Лейпер), Франції (Ф. Франжіаллі), Чехії (С. Шпрінцова, М. Хаврлант, П. Маріот), Болгарії (М. Бочваров, Б. Марінов), Польщі (Я. Варзінська, І. Єнджейчик, А. Мокляк, Є. Пероло), Росії (А. Александрова, Ю. Ведєнін, І. Зорін, О. Зирянов, Є. Котляров, Л. Мажар, М. Мироненко, В. Преображенський, М. Саранча), Білорусі (І. Пірожник, О. Тарасенко, В. Ганопольський), Казахстані (С. Єрдаветов), а також в інших країнах світу. Таким чином, мережа дослідницьких центрів з географії туризму набула світових масштабів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота пов'язана з науковою тематикою географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Екологічна і природно-техногенна

безпека України в регіональному вимірі» (номер державної реєстрації 14БП050-02). Дисертаційна робота виконана також в межах Глобальної стратегії розвитку спортивного туризму, яку розробляє Міжнародна федерація спортивного туризму (МФСТ), Стратегії розвитку спортивного туризму в Україні до 2020 року, що затверджена Федерацією спортивного туризму України (ФСТУ), Перспективної комплексної соціальної програми оздоровлення та відпочинку дітей та молоді Кіровоградської області на період до 2017 року.

Мета і задачі дослідження. Метою дослідження є конкретизація об'єкта і розширення предметної сфери географії туризму шляхом розробки теоретико-методологічних засад геопросторової організації спортивного туризму.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- уточнити сутність, предметну область спортивного туризму та його різновидів, місце спортивного туризму в загальній систематизації туризму;
- розкрити роль спортивного туризму у світовому туристському процесі через дослідження суспільних функцій спортивного туризму;
- запропонувати підходи до загальної систематизації туризму, на підставі чого розкрити структуру та типологію спортивного туризму;
- поглибити наукові основи суспільно-географічного дослідження спортивного туризму;
- дослідити методологічні підходи суспільно-географічного дослідження спортивного туризму, визначивши найбільш дієві;
- розробити методологічну основу геопросторового дослідження спортивного туризму, обґрунтувати ієрархію територіальних туристсько-спортивних утворень;
- ввести нову категорію рекреаційно-туристських ресурсів – спортивні рекреаційно-туристські ресурси, провести їх оцінку та географічну систематизацію, обґрунтувати нові поняття і терміни;
- запропонувати методіку суспільно-географічного дослідження спортивного туризму;
- встановити умови та чинники формування попиту на спортивний туризм у світі;
- здійснити ретроспективний аналіз становлення системи спортивного туризму, дослідити структуру його організації з метою поглиблення аналізу сучасного стану і визначення напрямків прогнозування розвитку;
- визначити дестинації спортивного туризму, провести ранжування та групування регіонів світу за рейтинговими ознаками;
- дослідити ресурсний потенціал України для потреб спортивного туризму, визначити туристсько-спортивні дестинації;
- здійснити регіональний аналіз та оцінку функціонування структурних та територіальних компонентів організації туристсько-спортивної діяльності, накреслити стратегію розвитку спортивного туризму в Україні.

Об'єктом дослідження є спортивний туризм як суспільне явище, а **предметом** – його геопросторова організація.

Методологічною основою дослідження є фундаментальні положення теорії суспільної географії, закладені в роботах Е. Алаєва, М. Багрова, С. Іщука, К. Мезенцева,

Я. Олійника, М. Пістуна, А. Степаненка, О. Топчієва, О. Шабля, П. Хаггета, Д. Харвея; теоретико-методологічні розробки географії туризму, проведені А. Александровою, О. Бейдиком, Ю. Веденіним, С. Срдавлетовим, О. Зиряновим, І. Зоріним, Є. Котляровим, М. Крачилом, С. Кузиком, О. Любіцевою, Л. Мажар, М. Мальською, П. Масляком, О. Мінцем, М. Мироненком, І. Пірожником, В. Преображенським, І. Твердохлебовим та ін.

Методи дослідження. На основі географічного, синергетичного, інформаційного, історичного, системного, кластерного та геопросторового підходів були застосовані наступні групи методів дослідження:

філософські: *діалектичний, індукції та дедукції* – для обґрунтування соціального замовлення на використання результатів наукових досліджень, розробки концепції дослідження, окреслення об'єктно-предметної області дослідження, з'ясування сутності основних термінів та понять;

загальнонаукові: *аналізу та синтезу* – для аналізу понятійно-термінологічного апарату дослідження, *системно-структурного аналізу* – для аналізу компонентної, функціональної та управлінської структур системи спортивного туризму, *статистико-економічний* – для визначення економічних показників розвитку спортивного туризму в світі, їх порівняння з традиційними видами світового туристського процесу, динаміки їх розвитку, *аналітико-статистичний* – для визначення соціально-екологічних показників та пріоритетів розвитку спортивного туризму в світі, *історичного аналізу* – для аналізу ретроспективи розвитку спортивного туризму;

спеціальні наукові: *порівняльно-географічний* – для співставлення однакових за складністю перешкод та туристських маршрутів у різних географічних районах з метою напрацювання єдиних підходів та методики їх оцінки, *геоінформаційні методи і технології* – бази даних, геоінформаційні системи, електронне картографування, *картографічний* – для синтезу отриманих результатів дослідження, *польових експедиційних досліджень* – для проведення емпіричних досліджень в галузі спортивного туризму, розробки маршрутів туристсько-спортивних походів, паспортизації локальних та протяжних перешкод, *еталонний* – для оцінки ресурсного потенціалу спортивного туризму, класифікації та бальної оцінки маршрутів та окремих перешкод, розробки еталонних туристських маршрутів, *суспільно-географічного районування* – для просторового впорядкування інформації, географічної таксономізації досліджуваних явищ та їх територіальної організації в світі та в Україні.

Із наукових підходів наскрізне значення мають системний та геопросторовий підхід, використано головні ідеї структурно-функціонального, мотиваційного, геоінформаційного й картографічного підходів.

Інформаційну базу дисертаційного дослідження становили результати наукових рекреаційно-туристських досліджень в Україні та світі, нормативно-правові документи, а також результати власних досліджень автора, здійснені у 2005-2015 роках.

Наукова новизна дослідження полягає у розробленні концептуальних підходів та в обґрунтуванні теоретико-методологічних і прикладних засад суспільно-географічного дослідження геопросторової організації спортивного туризму. Наукову новизну роботи можна конкретизувати наступним чином:

автором *уперше:*

- розроблена типологія спортивного туризму на основі родовидового підходу;
- запропоновано авторський просторово-ресурсний підхід як методологічну основу геопросторового дослідження спортивного туризму, обґрунтовано ієрархію територіальних туристсько-спортивних утворень;
- введено та обґрунтовано нову категорію рекреаційно-туристських ресурсів – спортивні рекреаційно-туристські ресурси, проведено їх оцінку та географічну систематизацію, впроваджено та обґрунтовано поняття «туристсько-спортивна дестинація», «геотерія спортивного туризму»;
- на основі дослідження основних світових регіонів спортивного туризму та аналізу світових туристських проєктів (туристських стежок, трекінгових маршрутів, сходжень на знакові вершини тощо) виконано туристсько-спортивне ранжування та групування регіонів світу за рейтинговими оцінками;
- досліджено ресурсний потенціал України для потреб спортивного туризму, на підставі чого визначені туристсько-спортивні дестинації, розроблено стратегію розвитку спортивного туризму в нашій країні;

удосконалено:

- сутність, визначення предметної області спортивного, спортивно-оздоровчого та екстремального туризму, місце спортивного туризму в загальній системі туризму;
- методичні засади суспільно-географічного дослідження спортивного туризму;
- методологічні основи геопросторового аналізу умов та чинників формування попиту на спортивний туризм;

отримали подальший розвиток:

- наукові основи суспільно-географічного дослідження спортивного туризму шляхом уточнення об'єкту, предмету та основних напрямків дослідження географії спортивного туризму;
- основні методологічні підходи до суспільно-географічного дослідження спортивного туризму – геосистемний, кластерний, геопросторовий, визначені їх переваги та недоліки щодо геопросторової організації спортивного туризму;
- дослідження суспільних функцій спортивного туризму;
- дослідження ретроспективи становлення, розвитку та структури організації системи спортивного туризму;
- аналіз структурних та територіальних компонентів організації туристсько-спортивної діяльності в Україні та визначення перспектив її розвитку.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів. Результати дослідження використовуються у практичній діяльності Міжнародної федерації спортивного туризму (довідка про використання результатів дисертаційного дослідження № 27 від 14.09.15 р.), Федерації спортивного туризму України (довідка № 97 від 07.10.2015 р.), Українського державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді Міністерства освіти і науки України (довідка № 201 від 23.09.2015 р.), Кіровоградської обласної державної адміністрації (довідка № 01-25/43/4 від 28.09.2015 р.).

Результати дисертаційного дослідження впроваджено у навчальний процес Кіровоградського державного педагогічного університету імені В. Винниченка при

вивченні курсів «Основи туризму», «Географія туризму», «Туристичне краєзнавство», «Організація краєзнавчо-туристичної діяльності», «Географія міжнародного туризму» (довідка № 1016 від 18.09.2015 р.), Сумського державного педагогічного університету імені А.Макаренка при вивченні курсу «Туристсько-спортивні ресурси України», «Теорія і методика активного туризму», «Спортивний туризм», «Рекреаційний туризм» та ряду інших (довідка № 1378 від 07.09.2015 р.), Кіровоградської льотної академії Національного авіаційного університету при вивченні курсу «Активний туризм» (довідка № 3946 від 10.09.2015 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаним науковим дослідженням, в якому викладено авторську концепцію дослідження геопросторової організації спортивного туризму. Запропонований автором просторово-ресурсний підхід дозволив розширити трактування предметної сутності спортивного туризму як об'єкту суспільно-географічного дослідження, визначити предмет географії спортивного туризму, ввести та обґрунтувати нову категорію рекреаційно-туристських ресурсів – спортивні рекреаційно-туристські ресурси. Авторський підхід реалізований у запропонованій систематизації туризму на основі родовидового підходу. Розроблена та апробована автором методика суспільно-географічного дослідження спортивного туризму дозволила визначити суспільні функції спортивного туризму, обґрунтувати соціальне замовлення на розвиток системи спортивного туризму в геопросторовому вимірі, розробити методологічні основи геопросторового аналізу умов та факторів формування попиту на спортивний туризм в світі, виконати туристсько-спортивне ранжування та групування регіонів світу. Запропонований підхід, зреалізований на прикладі України, дозволив виявити структурні та територіальні компоненти організації туристсько-спортивної діяльності в Україні, дослідити ресурсний потенціал спортивного туризму, визначити туристсько-спортивні дестинації України, розробити стратегію розвитку спортивного туризму в нашій країні. Наукові результати, викладені у дисертації, отримані автором особисто. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, використано ті їх положення, які є результатом особистих напрацювань автора.

Апробація результатів дисертації. У процесі дисертаційного дослідження здійснювалась апробація проміжних і остаточних його результатів шляхом оприлюднення на таких наукових форумах і конференціях: X з'їзді Українського географічного товариства «Географія в інформаційному суспільстві» (м. Київ, 2008), 1st International scientific conference «European Applied Studies: modern approaches in scientific researches» (Stuttgart, 2012), I Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Стан і перспективи сучасного туризму» (м. Суми, 2012), IV, IX, XII, XIII, XIV міжнародних науково-практичних конференціях «Шляхи вдосконалення туристсько-краєзнавчої роботи у закладах освіти» (м. Переяслав-Хмельницький, 2006, 2011, 2014, 2015, 2016), Міжнародній науковій конференції «Географічна наука і практика: виклики епохи», присвяченій 130-річчю географії у Львівському університеті (м. Львів, 2013), I Міжнародному науково-практичному форумі «Індустріальний туризм: реалії та перспективи» (м. Кривий Ріг, 2013), Міжнародній науково-практичній конференції «Гостинність, сервіс, туризм: досвід, проблеми, інновації» (м. Київ, 2014), Міжнародній науково-практичній конференції «Географія, картографія, географічна

освіта: історія, методологія, практика» (м. Чернівці, 2014), Міжнародній науково-практичній конференції «Регіон-2014: стратегія оптимального розвитку» (м. Харків, 2014), I Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Стан і перспективи сучасного туризму» (м. Суми, 2014), Міжнародній науково-практичній конференції «Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України» (м. Кіровоград, 2015, 2016), Міжнародній науково-практичній конференції «Географія, екологія, туризм: теорія, методологія, практика» (м. Тернопіль, 2015), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Географічна освіта і наука в Україні» (м. Київ, 2015).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 49 наукових робіт загальним обсягом 73,68 д.а. (із них особисто авторові належить 71,85 д.а.), зокрема 2 одноосібні монографії загальним обсягом 34,60 д.а., 4 навчальні і методичні посібники обсягом 20,88 д.а. (особистих – 19,85 д.а.), 16 статей у фахових наукових виданнях України обсягом 8,18 д.а. (особистих – 7,66 д.а.), 4 статті у міжнародних фахових виданнях обсягом 3,03 д.а., 23 статті, тези доповідей та матеріалів конференцій обсягом 6,99 д.а. (особистих – 6,71 д.а.).

Структура роботи. Робота складається із вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел (400 найменувань) і додатків. Дисертація викладена на 467 сторінках, з яких – 417 основний текст, 50 займають додатки. Робота містить 49 таблиць, 32 рисунки (з них 5 картосхем).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У першому розділі «*Наукові основи суспільно-географічного дослідження спортивного туризму*» розкрита сутність спортивного туризму, його суспільні функції, визначено місце спортивного туризму в загальній систематизації туризму, досліджена структура та типологія спортивного туризму, розглянуто спортивний туризм як об'єкт суспільно-географічного дослідження.

Спортивний туризм – це *вид активної рекреаційно-туристської діяльності, яка здійснюється в природному середовищі, і полягає у проходженні туристських спортивних маршрутів з подоланням різноманітних природних перешкод (перевалів, вершин, порогів, каньйонів, печер, боліт тощо) різними засобами пересування із використанням спеціальних технічних прийомів і спорядження.*

Спортивний туризм в Україні та в ряді постсоціалістичних країн (Росія, Білорусь, Молдова, Казахстан, Киргизстан тощо) на сьогоднішній день є видом спорту, який включено до спортивних класифікацій цих країн з відповідними спортивними званнями та розрядами. На сьогоднішній день туристсько-спортивні походи і змагання в Україні організуються з таких видів туризму: пішогодного, лижного, гірського, водного, велосипедного, автомобільного, мотоциклетного, спелеологічного, вітрильного, а також представляти комбінації цих видів. Про диверсифікацію спортивного туризму свідчить поява інших видів активного пересування на туристських маршрутах, поки менш поширених: нових засобів долання перешкод, на тваринах, повітряних кулях тощо.

На сучасному етапі спортивний туризм як вид спорту розвивається у двох напрямках: *маршрутний туризм* (проходження маршрутів туристсько-спортивних походів) та *змагальний туризм* (участь у змаганнях із видів спортивного туризму).

Спортивний туризм у економічно розвинених країнах світу розвивається на аматорському рівні і виступає як вид активної, часто екстремальної, рекреації. У країнах Європи, США, Канаді, Австралії, Новій Зеландії та ряду інших даний різновид туризму за змістом так само має місце, але не є видом спорту. Тут не формуються туристські команди, не проводяться офіційні змагання. У даному випадку мова йде про так званий пригодницький, екстремальний туризм, скаутський рух тощо.

Всі види туризму, так чи інакше пов'язані з подорожами в природному середовищі, доцільніше і правильніше, на думку ряду вчених та на наш погляд, слід об'єднати терміном «природозорієнтований туризм», який вже часто зустрічається в літературі, але ще не має чітко вираженого визначення. У загальному вигляді під природозорієнтованим туризмом слід розуміти будь-який вид відпочинку, подорожей, здійснюваних безпосередньо в малозміненому природному середовищі (рис. 1).

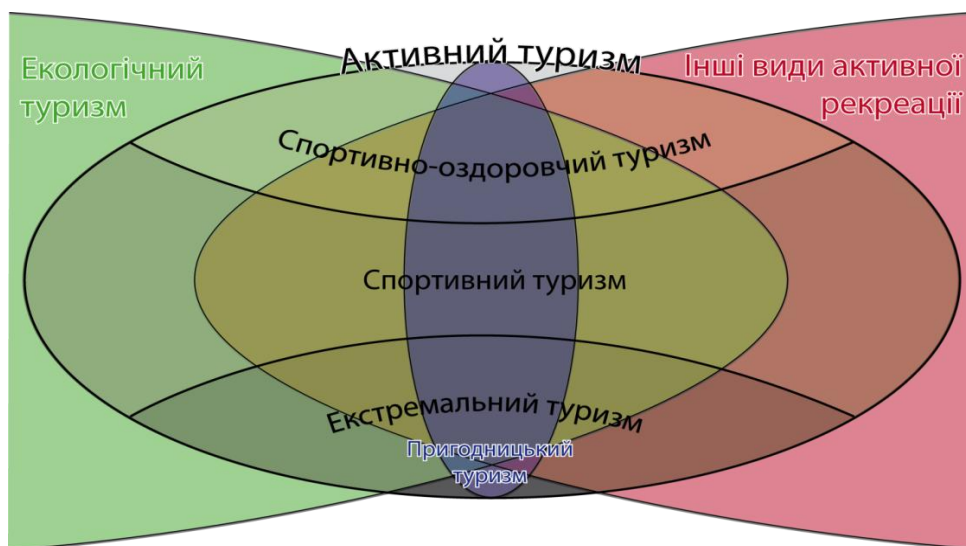

Рис. 1. Співвідношення понять у природозорієнтованому туризмі

Серед природозорієнтованих видів туризму за ознакою долаття перешкод з використанням активних засобів пересування можна виділити активний туризм, розуміючи під ним такий, який при подоланні туристських маршрутів використовує активні засоби пересування та подолання перешкод (пішки, на байдарках, лижах, велосипедах, мотоциклах, вітрильних катамаранах тощо). В блоці активного туризму виділимо три сегменти за прикладом спортивної аналогії (фізична культура → спорт → спорт вищих досягнень): спортивно-оздоровчий туризм (спортивно-рекреаційний туризм) → спортивний туризм → екстремальний туризм. Центральною ланкою блоку активного туризму виступає спортивний туризм, який має чітко визначену нормативну базу, розроблену класифікацію маршрутів, градацію складності туристських перешкод,

розрядні спортивні нормативи. Всі ж інші активні туристські заходи, які за параметрами та інтенсивністю не можуть бути включені до спортивно-туристських автор відносять до категорії спортивно-оздоровчого (спортивно-рекреаційного) туризму. Натомість, до екстремального туризму слід віднести види подорожей, які перевищують нормативні вимоги класифікатора спортивних походів, а також види рекреаційних занять з підвищеним ризиком, які здійснюються під час спортивних подорожей або спеціалізованих змагань. Форми активного туризму з яскравим пізнавальним компонентом утворюють блок пригодницького туризму, який за реалізацією може бути спортивно-оздоровчого, спортивного або навіть екстремального змісту. Предметні поля активного та екологічного туризму частково перекриваються, тому що активний туризм реалізується в природному середовищі і є екологічно спрямованим. Попит на ці види туризму зростає, реструктуризуючи туристський ринок. Все більшою мірою вибір конкретного туристсько-спортивного продукту обумовлюється екологізацією людської свідомості і тоді стан довкілля та природоохоронна політика обумовлюють можливості здійснення туристсько-спортивної діяльності.

На активний туризм накладаються інші види активної рекреації та спорту, які використовують туризм як проміжну форму організації з точки зору реалізації кінцевої мети або цілей поїздки – гірськолижний, дайвінг-туризм, альпінізм, скелелазіння тощо.

Спортивний туризм, посідаючи особливе місце в загальній системі туристської діяльності, має глибокий соціальний зміст, адже забезпечує максимальний суспільний ефект, принаймні, з точки зору його масової доступності, особливо для дітей та молоді, й завдань оздоровлення нації. Спортивному туризму притаманні всі атрибутивні ознаки соціального інституту – самодостатність, організаційна цілісність, комплекс усталених норм та правил регулювання туристсько-спортивної діяльності, наявність власної інфраструктури, автономність, кадровий потенціал тощо. Тому спортивний туризм виступає вагомим складовою соціально орієнтованого туризму. Важливе суспільне значення мають самодіяльні засади організації туристсько-спортивної діяльності.

Спортивний туризм виступає вагомим сегментом екологічного туризму в тому плані, що, по-перше, полігоном туристсько-спортивних заходів виступають природні території, а, по-друге, в екологічному туризмі часто використовуються активні туристські форми – походи, оздоровчі екскурсії, експедиції тощо. Крім того відбулася значуща зміна пріоритетів і устремлень самих туристів. Потреба в спортивному туризмі відображає тенденцію зростаючого інтересу до природи та дбайливого ставлення до навколишнього середовища, заснованого на концепціях сталого, збалансованого розвитку туризму. Існування такого інтересу напряму пов'язано з двома світовими тенденціями в розвитку туризму – глобалізацією і екологізацією. Поряд зі значним поширенням високотехнологічних стандартизованих туристських послуг відбувається і диверсифікація попиту, що виражається в затребуваності альтернативного туризму – активного, спортивного, пригодницького тощо. Все більша кількість туристів з розвинених країн стали прагнути до відвідування природних територій. Дослідження, проведені UNWTO у 2013 р. виявили, що прибуток від активних туристських подорожей склав 263 млрд. \$ (18,7% прибутків світового туристського ринку).

Особливе значення в характеристиці геоспросторової організації спортивного туризму мають суспільні функції туристсько-спортивної діяльності. Спортивний туризм

виконує такі важливі соціальні функції як соціально-комунікативна, медико-біологічна (оздоровча), пізнавальна, естетична, емоційно-психологічна, творча.

Аналіз розвитку спортивного туризму дає право стверджувати, що за відсутності конкретних статистичних показників розвитку спортивного туризму в світі за непрямыми ознаками можна зробити висновок відносно того, що спортивний туризм є вагомим сектором світового туризму як за кількістю відвідувань, так і за економічними показниками, який динамічно розвивається в силу своєї, в першу чергу, соціальної затребуваності та набуває глобальних масштабів. Вагомим визнанням цього сегменту світової туристської галузі стала спільна «Глобальна доповідь з пригодницького туризму» від 04.11.2014 р. UNWTO та Торгівельної асоціації пригодницького туризму, згідно якої спортивний туризм охоплює близько 10% сегменту світового туристського потоку, його можна оцінити приблизно у 100 млн. міжнародних туристів.

Виникнення нових видів і форм активної рекреації, їх переростання у різновиди спортивного туризму диверсифікує його структуру і ускладнює організацію, що потребує нових підходів до класифікації і типологізації спортивного туризму. На сьогоднішній день переважна більшість дослідників туризму використовує щодо його систематизації поняття «класифікація туризму». Вважаємо це принципово невірним, адже кількісні градації при цьому, як правило, не застосовуються, а от якісні відмінності присутні. Тому щодо систематизації такого складного соціально-економічного явища як туризм слід застосовувати поняття «типологія туризму». Для побудови типології туризму використаний родовидовий підхід: вищий рід – рід – група видів – вид – підвид. В основу покладений аналіз туристського потоку за структурними ознаками, серед яких найбільш репрезентативною виступає вікова ознака туристів, оскільки кожному віковому сегменту відповідають свої специфічні мотиви подорожей.

Місце спортивного туризму в загальній систематизації туризму визначено його сутністю, сформованою мотивацією туристів до активних видів і форм долання простору. Звідси, спортивний туризм – це група видів туризму, мотивацією яких є здійснення активних туристських походів з класифікованих видів (пішохідний, лижний, водний тощо) та інших поки що не класифікованих видів активного туризму. У відношенні до кордонів територіально-адміністративних утворень спортивний туризм виступає, в основному, як екстериторіальне явище. Він є загальнодоступним і охоплює практично всі вікові сегменти туристського потоку. Це масовий та груповий вид туристської діяльності з самодіяльними засадами організації такої діяльності.

Видом спортивного туризму слід вважати певні туристсько-спортивні заходи (спортивні туристські походи, змагання), об'єднані за характерним способом пересування або іншими визначальними умовами їх проведення (природним середовищем), що здійснюються відповідно до затверджених правил їх проведення. На основі врахування всіх видових та класифікаційних ознак, розроблена видова структура спортивного туризму, яка включає, на сьогоднішній день, 57 видів та підвидів (рис. 2). Типологія елементів компонентної структури системи спортивного туризму доводить, що ця система є такою, що формується. Вона надзвичайно динамічна і свідчить про перманентну диверсифікацію потреб у видах і формах спортивного туризму. А розвиток технічного прогресу дає можливість забезпечити ці потреби на іншому технологічному рівні. І це змінює підходи до типології об'єктів спортивного туризму.

Рис. 2. Видова структура спортивного туризму

У багатокомпонентній системі туризму спортивний туризм виступає специфічним сегментом, заснованим на інтересі людини до пізнання навколишнього середовища і власних фізичних можливостей, характеризується великим просторовим охопленням і просторовим змістом, маршрутною технологією, залежністю програми подорожі від найрізноманітніших географічних чинників. На цьому тлі сформувалася *географія спортивного туризму*, яка виступає вагомою складовою географії туризму. Тому актуальним вбачається конкретизація об'єкта і розширення предметної сфери географії туризму та обґрунтування теорії геопросторової організації спортивного туризму. Об'єктом дослідження географії спортивного туризму виступає спортивний туризм як суспільне явище геопросторового змісту, предметом дослідження – його геопросторова організація. Географія спортивного туризму визначається як підрозділ географії туризму, наряду з географією ділового, лікувального, культурного, екологічного та інших видів туризму. Таким чином, можна стверджувати, що спортивний туризм є специфічним видом рекреаційно-туристської діяльності, який виступає як самостійний об'єкт суспільно-географічних досліджень.

В другому розділі «*Методологія суспільно-географічного дослідження спортивного туризму*» розглянуто методологічні засади суспільно-географічного дослідження спортивного туризму через використання геосистемного, кластерного та геопросторового підходів. В результаті автором запропонований власний просторово-ресурсний підхід як методологічна основа геопросторового дослідження спортивного туризму. Розроблена методика такого суспільно-географічного дослідження.

Для дослідження спортивного туризму як складного та соціально важливого напрямку рекреаційно-туристської діяльності був застосований багатосторонній симультанний аналіз об'єкту дослідження з врахуванням геосистемної, кластерної та геопросторової парадигм та ряду положень сучасних теоретико-методологічних міждисциплінарних моделей дослідження туризму. Крім того, враховувалося, що в географії туризму склалася потужна ресурсна парадигма, згідно якої примаат ресурсів (перш за все природно-рекреаційних) зазначається як визначальний чинник розвитку спортивного туризму на певній території. Їх поєднання визначає рівень привабливості певних територій для розвитку спортивного туризму, впливає на формування попиту та специфічне туристсько-спортивне споживання.

Системний аналіз туристсько-спортивної діяльності як важливої та соціально значимої складової рекреаційної діяльності дає право стверджувати, що спортивний туризм є специфічною територіальною рекреаційною системою – територіальною системою спортивного туризму (ТС СТ). Спираючись на розробки В. Преображенського, Ю. Веденіна, М. Саранчі, виконано спробу розвинути власні ідеї щодо структури такої системи та її специфічності, представлену на рис. 3.

ТС СТ включає наступні функціональні підсистеми:

- 1) *споживачі (туристи-спортсмени)* – центральний компонент ТС СТ. Саме вони зі своїми специфічними туристсько-спортивними потребами, бажаннями і діяльністю виступають системоутворюючим початком ТС СТ, є основою її функціонування і розвитку. Таким чином, ТС СТ є суб'єктноцентрованою;
- 2) *природно-ресурсна підсистема ТС СТ* – це компоненти природи, природні об'єкти (у вигляді, в першу чергу, перешкод), які долаються різними засобами пересування людини в природному середовищі і використовуються для організації туристсько-спортивної діяльності;

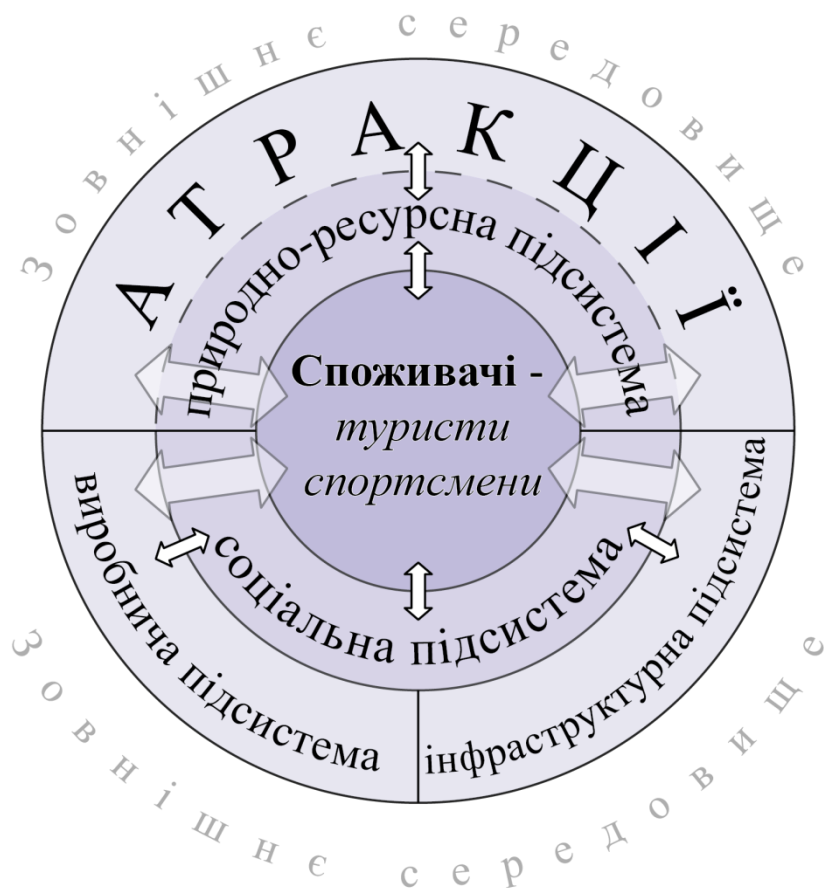

Рис. 3. Функціональна структура територіальної системи спортивного туризму

- 3) *соціальна підсистема ТС СТ*, яка відповідальна за формування та реалізацію суспільного замовлення на спортивний туризм, сукупності громадських стосунків – спортивно-оздоровчих, пізнавальних, моральних, екологічних тощо, формуючи основні туристсько-спортивні риси соціуму. Соціальна підсистема по відношенню до виробничої й інфраструктурної підсистем є підсистемою більш високого рівня саме через її визначальний вплив на формування суспільного замовлення на спортивний туризм;
- 4) *виробнича підсистема ТС СТ*, яка об'єднує усі види економічної діяльності, пов'язаної з технологічною організацією туристсько-спортивної діяльності (виробництво і прокат туристських засобів пересування, спеціального туристського спорядження, туристського одягу, специфічних продуктів

харчування тощо), а також сукупність туристських агенцій, що виробляють туристсько-спортивні тури;

- 5) *інфраструктурна підсистема ТС СТ* є сукупністю організацій і установ спортивного туризму, що забезпечують умови функціонування ТС СТ (федерації спортивного туризму, туристські клуби, асоціації, секції);
- 6) *атракції* є базовою підсистемою ТС СТ, тому що саме вони привертають туриста на ту чи іншу територію. В якості атракцій можуть виступати будь-які явища, цікаві туристові і які приваблюють його в туристський район (цю категорію, на думку автора, необхідно розглядати як суб'єктивну). Цю підсистему можна виділяти окремо, а можна розглядати в складі природно-ресурсної підсистеми.

Реалізація суспільного замовлення на спортивний туризм, в першу чергу, відбувається на спеціалізованих територіях, насичених природними об'єктами (перешкодами) та атракціями. Ця значимість території, у відриві від якої неможливо споживання туристських послуг, укупі з визначальною значимістю споживача призвели до появи специфічного для туризму взагалі і для географії туризму зокрема, поняття *дестинації* як сукупності туристських ресурсів конкретної території, що є об'єктом відвідування певної групи осіб із заздалегідь визначеними цілями. Отже, **туристсько-спортивна дестинація** – це територія, що виступає метою подорожі туриста-спортсмена, яка в силу своїх специфічних властивостей, в першу чергу – природних, здатна задовольнити його туристсько-спортивні потреби. Туристсько-спортивна дестинація включає в себе наступні функціональні підсистеми: туристсько-спортивні ресурси (перешкоди певного виду туризму), атракції, транспортну та контролюючу підсистеми (рис. 4).

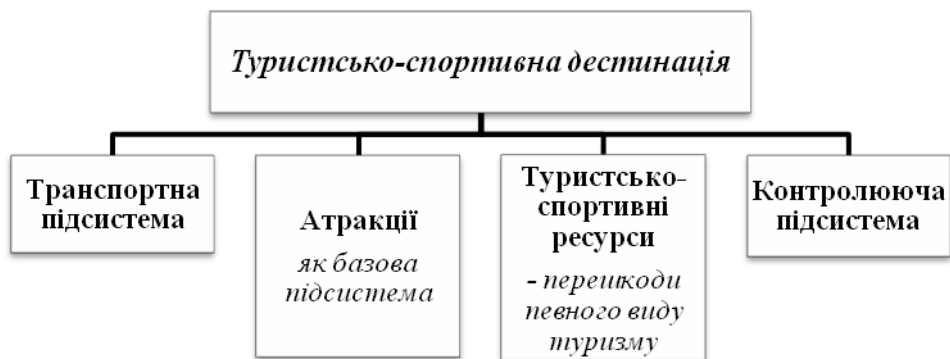

Рис. 4. Структура туристсько-спортивної дестинації

Кластерний підхід до рекреаційно-географічних досліджень має ефективне застосування при вирішенні проблем розвитку туристської сфери в певному регіоні, в першу чергу – її економічних засад. Автором визначено, що спортивний туризм в більшій мірі соціально явище ніж економічне. При цьому роль географічних досліджень при кластерному підході залишається первинною, оскільки пов'язана з усіма етапами роботи: визначенням конкурентних переваг регіону, плануванням туристських кластерів, пошуком і проектуванням кластерних домінант, формуванням туристських

маршрутів і потоків. Отже, визначаємо *туристсько-спортивний кластер* як об'єднання активних елементів специфічної територіальної туристсько-спортивної системи в тимчасову взаємодію, що призводить до активізації туристсько-спортивної діяльності в певному регіоні. При цьому виникають нові туристсько-спортивні потоки, маршрути, центри. Саме маршрутна організація характерна для структури туристсько-спортивного кластеру. Яскравим прикладом туристсько-спортивного кластеру виступає кластер Кіліманджаро. Спонукальним моментом для його виникнення стало створення можливостей масових туристських сходжень на найвищу вершину Африки – г. Кіліманджаро. Для цього була створена мережа туристських маршрутів з відповідною інфраструктурою (туристські приюти, хижі, оглядові майданчики тощо). Цілий ряд спеціально створених фірм пропонує різноманітні туристсько-спортивні послуги (супровід гідів-провідників, послуги шерпів, організація місць розміщення, харчування, прокат туристського спорядження тощо). Таким чином, можна стверджувати, що туристсько-спортивні кластери вже формуються. Особливо – локальні у різних регіонах світу, але вони мають локальний, іноді регіональний характер, і фрагментарно відтворюють геопросторову організацію спортивного туризму.

Найбільш прийнятним в якості методологічного підходу суспільно-географічного дослідження спортивного туризму бачиться *геопросторовий підхід*, адже ресурсом у спортивному туризмі виступає сама територія, окремі її, в першу чергу, природні об'єкти. Ці об'єкти виступають у спортивному туризмі двояко. По-перше, в якості перешкод певного виду туризму (перевали, гірські вершини, пороги тощо). По-друге, це атрактивні об'єкти, заради яких туристи також відправляються в подорож (красиві вершини, водоспади, озера тощо). Визначаючи найбільшу прийнятність геопросторового підходу до рекреаційно-географічних досліджень спортивного туризму, визначено за потрібне доповнити його більш глибокими ресурсними дослідженнями.

Тому в дослідженні геопросторової організації спортивного туризму в якості основного методологічного підходу дослідження пропонується *просторово-ресурсний підхід*, сутність якого полягає у застосуванні принципів геопросторового підходу до дослідження туризму, який доповнює ресурсний підхід, оскільки ресурси є властивістю території. Ресурсом у спортивному туризмі виступає геотерія спортивного туризму, яка включає наземну територію, частину акваторії, частину аероторії та доступну частину літоторії, окремі їх природні об'єкти. Ці окремі туристсько-спортивні об'єкти (перешкоди, атрактивні об'єкти) «нанизуються» на лінії туристсько-спортивних маршрутів. Кожній категорії складності маршруту відповідає певний набір локальних і протяжних перешкод за видом, кількістю і категорією трудності. Мережа туристсько-спортивних маршрутів формує певний туристсько-спортивний район. Автором визначено, що якщо сприймати рекреаційно-туристський район тільки як приймаючий туристські потоки, то, в даному випадку, він виступає як рецепієнтна туристсько-спортивна дестинація. Туристсько-спортивні райони (дестинації) формують туристсько-спортивні регіони більш високого рівня і заповнюють туристсько-спортивний простір, який, у свою чергу, є складовою загального рекреаційно-туристського простору.

Отже, *туристсько-спортивний простір* – це частина навколишнього географічного середовища в сукупності природних елементів (перешкод різної складності, атрактивних об'єктів) та їх взаємозв'язків (маршрутів), яка може долатися різними активними засобами пересування та на яку склався реальний суспільний туристсько-спортивний попит і яка здатна його забезпечувати. Туристсько-спортивний

простір – явище об'ємне, багатовимірне. Він складається з *реальної території* (твердої поверхні Землі без підводної території), *акваторії* (частини водної поверхні Землі), *аероторії* (частини повітряної оболонки геосфери, співвіднесеної з відповідною територією чи акваторією) та *літоторії* (обмеженої частини підземного простору, земної товщі) (рис. 5).

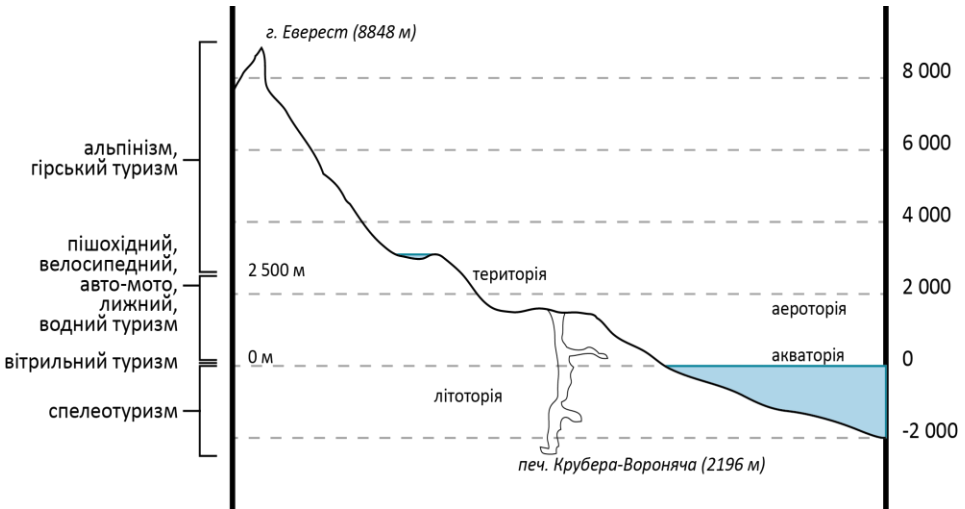

Рис. 5. Геоторія спортивного туризму

Реальна територія відповідає твердій поверхні нашої планети (без підводної території) і може бути використана в спортивному туризмі у повній мірі. Практично не залишилося й клаптика земної поверхні де би не ступала нога туриста. Наземними видами спортивного туризму виступають пішохідний, гірський, лижний, велосипедний, автотуризм із різним ступенем освоєння у висотному вимірі. Такі ж види як альпінізм та гірський туризм задіюють території розташовані, як правило, вище 2500 м. Натомість, пішохідний, лижний, велосипедний, автомобільний, мотоциклетний, водний туризм, більшою мірою, використовують території до цієї умовної висотної відмітки.

Акваторія як частина водної поверхні нашої планети використовується в спортивному туризмі не в повному обсязі. Це – водні акваторії суходолу (річки, озера, канали) та частково акваторії Світового океану (прибережні зони). Водний туризм та його підвиди (рафтинг, каякінг та ін.) використовує, в першу чергу, річки в їх активній фазі. У вітрильному туризмі задіюються акваторії великих озер, водосховищ, прибережна зона морів і навіть океанів на відстані, як правило, до 300 м від берега. При цьому, такий підвид вітрильного туризму як яхтинг використовує практично всю не вкриту льодом акваторію Світового океану. Водні глибини використовуються обмежено – до 200 м, на які можуть занурюватися сучасні дайвери. Льодовкритими поверхнями Світового океану можуть пересуватися туристи-лижники, подорожувальники на собачих упряжках (наприклад, екстремальні подорожі до Північного полюсу).

Аероторія використовується спортивними туристами також обмежено. Так, в балунінгу сучасні повітряні кулі (аеростати) здатні підніматися на висоту до 2000 м.

Літоторія освоєна туристами-спелеологами до глибини 2196 м – це найнижча точка печери Крубера-Вороняча у масиві Арабіка в Абхазії (Грузія), яка, на сьогоднішній день, вважається найглибшою печерою світу.

Таким чином, спортивний туризм задіює обмежену частину географічного простору. Геоторія спортивного туризму охоплює практично всю реальну територію, частину акваторії, аероторії до висоти близько 2000 м та літоторію до глибин трохи більше 2000 м. Освоєння та підкорення граничних меж географічного простору (найвищих вершин, найглибших печер, морських глибин) часто відбувається на межі людських можливостей, з ризиком для життя. Однак, таке освоєння, без сумніву, буде тривати. Саме спортивний туризм є «піонером» освоєння геоторії, всі ж інші види рекреаційно-туристської діяльності приходять пізніше, часто потім витискаючи спортивний туризм або за межі рекреаційно-туристських районів, або на їх перефронт.

Отже, для спортивного туризму може бути запропонована така таксономічна класифікація територіальних туристсько-спортивних утворень: географічний простір – туристський простір – туристсько-спортивний простір – туристсько-спортивна дестинація макрорайонна – туристсько-спортивна дестинація районна – туристсько-спортивна дестинація локальна – туристсько-спортивна дестинація елементарна – туристсько-спортивна дестинація-вузол – туристсько-спортивна дестинація-об'єкт (рис. 6).

Спортивний туризм користується в основному тими ж ресурсами, що і спортивно-оздоровчий, але на відміну від останнього для нього особливо привабливі не сприятливі і комфортні сторони цих ресурсів, а близькі до екстремальних, що знаходяться на межі людських можливостей їх подолання (для даної конкретної людини, групи туристів) або близькі до неї. Тому, можна стверджувати, що такий комплекс ресурсів доцільно виділити в окрему категорію – ***спортивних рекреаційно-туристських ресурсів***. Технічна складність туристсько-спортивного маршруту з будь-якого виду туризму визначається характером, кількістю та різноманітністю перешкод, які мають дисперсний характер. Це – локальні туристсько-спортивні об'єкти, задля подолання яких і здійснюється туристсько-спортивний похід. Сам характер перешкод визначається рівнем кваліфікації та технічної майстерності туристів, які необхідні для подолання даної перешкоди з належною гарантією безпеки учасників. До складності туристського маршруту відносять трудність перешкод, що долаються (локальні та протяжні перешкоди), а також характеристика району подорожі, автономність групи на маршруті, новизна маршруту та інші. Спортивні рекреаційно-туристські ресурси класифікуються, в першу чергу, за видами спортивного туризму, у яких вони задіюються. Пішохідний, лижний, гірський, велосипедний туризм використовують широкий спектр природних ресурсів. Крім того, спортивні рекреаційно-туристські ресурси (перешкоди) класифікуються за складністю їх подолання (категорією труднощі). Локальними перешкодами є переправа, каньйон, траверс, перевал, вершина; протяжними – рослинний покрив (від легкопрохідного лісу до стелюха), болота, осипи-морени, піски, снігові ділянки, льодові ділянки та ін. Кожній категорії складності маршруту відповідає певний набір локальних та протяжних перешкод за видом, кількістю та категорією труднощі. Водними перешкодами є пороги, шивери, перекази та притиски. У спелеологічному туризмі перешкодами виступають печери, стрімкі та

Рис. 6. Таксономічна класифікація територіальних туристсько-спортивних утворень

крутопохилі ділянки печер (колодязі та уступи), вузькі проходи, водні перешкоди. Таким чином, характер, кількість та різноманітність туристсько-спортивних об'єктів (перешкод) визначають технічну складність маршруту в кожному виді спортивного туризму. При цьому, фахова, в т.ч. географічна, оцінка перешкод має надзвичайно велике значення для безпеки туристських спортивних походів, які часто здійснюються на межі фізичних та технічних можливостей їх учасників. Характер перешкод визначається рівнем кваліфікації та технічної майстерності, які необхідні для подолання даної перешкоди з належною гарантією безпеки учасників.

Процес суспільно-географічного дослідження спортивного туризму передбачає декілька послідовних етапів. Алгоритм цього процесу відображає певну послідовність дій, що об'єднуються у п'ять етапів. На підготовчому етапі визначається соціальне

замовлення на розвиток системи спортивного туризму в світі. Відповідно до цього розробляється концепція дослідження – визначаються предмет, мета, завдання, методологічні підходи, система наукових методів дослідження, джерела інформації та терміни проведення дослідження. На другому етапі розробляється суспільно-географічна модель спортивного туризму. Третій етап присвячений аналізу геопросторової організації спортивного туризму. Четвертим етапом є регіональний аналіз та оцінка функціонування системи спортивного туризму (на прикладі України). П'ятим етапом є розробка стратегії розвитку спортивного туризму на основі маркетингових і суспільно-географічних методик. Результатом завершального етапу досліджень стала розробка перспективних програм розвитку спортивного туризму в світі і в нашій країні, законодавчі ініціативи.

У **третьому розділі «Макрорегіональний аналіз геопросторової організації спортивного туризму»** виконано макрорегіональний аналіз геопросторової організації спортивного туризму, для чого досліджено умови та фактори формування попиту на спортивний туризм у світі, проведено ретроспективний аналіз становлення системи спортивного туризму (на прикладі колишнього СРСР), досліджено структуру організації спортивного туризму, визначено основні регіони спортивного туризму, розглянуто світові туристсько-спортивні проекти і в результаті виконано туристсько-спортивне ранжування та групування регіонів світу.

Всі процеси, що зумовлюють формування попиту на спортивний туризм у світі, визначаються дією причин, які можна поділити на більш суттєві внутрішні причини, що діють в рамках самої системи спортивного туризму і визначають її структуру та основні властивості (фактори), і зовнішні причини, пов'язані з властивостями оточуючого середовища (умови). Особливе значення для формування попиту на спортивний туризм у світі мають умови, пов'язані з географічним положенням, одним з різновидів якого є туристсько-географічне положення, яке характеризує становище досліджуваної системи по відношенню до об'єктів туристсько-рекреаційної діяльності. Взявши за основу визначені російським географом Л. Мажар групи факторів та чинників формування туристського попиту, автором запропоноване власне бачення факторів формування попиту на спортивний туризм. Ці фактори можна об'єднати в два типи: локалізуючі фактори – геоторіальні, геополітичні, природно-рекреаційні, історико-культурні, інфраструктурні, рекреаційно-діяльнісні; нелокалізуючі фактори – рекреаційно-туристські потреби, організаційно-управлінські, економічні, матеріально-побутові, соціально-психологічні, демографічні, медико-санітарні, екологічні, інноваційні, фактори ксирового забезпечення. Поділ груп факторів на типи є досить умовним, оскільки навіть нелокалізуючі фактори мають просторову складову, виражену в тій чи іншій мірі. За своєю суттю всі фактори і чинники впливають на територіальний аспект формування та розвитку спортивного туризму.

Ретроспективний аналіз становлення та розвитку спортивного туризму в колишньому СРСР та в Україні доводить, що протягом свого розвитку туристсько-спортивна діяльність розглядалася як один з ефективних засобів виховання, оздоровлення, спортивного удосконалення. Це знайшло відображення як у практиці, так і в дослідженнях наукових проблем спортивного туризму того часу. До позитивних надбань, які отримала в процесі своєї еволюції, а потім і від радянської системи існуюча система спортивного туризму, слід віднести збережену і розвинену систему громадських туристсько-спортивних організацій (федерацій, союзів, клубів, асоціацій тощо),

розвинену (на рівні адміністративних областей) мережу спеціалізованих дитячо-юнацьких туристсько-краєзнавчих закладів з постійним державним фінансуванням (центрів та станцій туристів), достатню нормативно-правову та методичну базу, висококваліфікований кадровий потенціал тощо. До недоліків, із позицій сьогодення, слід віднести відповідну ідеологічну спрямованість, заорганізованість, нераціональне використання ресурсного потенціалу галузі, недостатнє науково-методичне забезпечення тощо. Тому слід зберегти все краще, що було нагромаджене протягом часу існування та розвитку спортивного туризму, і на цій основі створити якісно нову систему туристсько-спортивної діяльності, яка покликана забезпечити національне відродження самобутності і культури молодих поколінь незалежної України.

Розвиток спортивного туризму у світовому масштабі обумовив необхідність регламентації та координації діяльності в цій сфері, потребу у створенні численних міжнародних спортивних організацій – асоціацій, федерацій, союзів тощо. Вони з'явилися на початку ХХ ст. Найвідомішими серед них нині є міжнародні федерації з видів спорту взагалі та видів спортивного туризму зокрема, які мають більш як віковий досвід діяльності. Таким чином, організаційна структура спортивного туризму з середини ХХ ст. є сформованою і набула світового масштабу. Міжнародні організації, які опікуються розвитком певних видів спортивного туризму (пішохідного туризму, рафтингу, каякінгу, автотуризму тощо), мають в своїх лавах від 7 до 138 країн з усіх материків, що підтверджує геопросторові масштаби спортивного туризму.

Просторові дослідження засвідчили, що на планеті існує значна кількість районів, придатних для здійснення спортивних туристських подорожей з різних видів спортивного туризму. Це райони на півночі Євразії та Північній Америці, в районі ланцюга Анд в Південній Америці, в Новій Зеландії, Австралії, Південній Африці. Поступово формується просторова спеціалізація районів спортивного туризму відповідно до наявних ресурсів та атракцій. З усіх районів спортивними туристами добре освоєна тільки північна частина Євразії. Всі інші території є новими і слабоосвоєними, які ще чекають свого освоєння та оцінки рівня складності туристських маршрутів та перешкод. Критерієм освоєності туристських спортивних районів виступає затверджена Міжнародною федерацією спортивного туризму класифікаційна оцінка туристських перешкод та еталонних маршрутів певних видів туризму.

Освоєння світового туристсько-спортивного простору здійснюється завдяки різноманітним проектам. На сьогоднішній день, найбільш масовим світовим туристсько-спортивним проектом є проект туристських стежок. Туристська стежка – це пішохідна стежка з контрольованою протяжністю та незначними фізичними навантаженнями, яка має позначення на місцевості, обладнані місця зупинок, оглядові майданчики. Прикладами таких туристських стежок є Аппалацька стежка, Тихоокеанська стежка, Трансканадська стежка, транс'європейські пішохідні стежки. Крім проекту туристських стежок в кінці ХХ - на початку ХХІ ст. з'явилися й інші туристсько-спортивні мегапроекти, пов'язані зі сходженнями на знакові гірські вершини, відвідуванням визначних місць планети – Сім вершин, Сім вулканів, Три полюси тощо. Таким чином, різноманітними туристсько-спортивними проектами та програмами охоплені всі материки й природні зони нашої планети. В першу чергу, це – гірські райони світу.

Важливим підсумком суспільно-географічного дослідження спортивного туризму стало проведення туристсько-спортивного ранжування та групування регіонів світу (рис. 7). Зважаючи на визначальну роль природних факторів у реалізації цілей

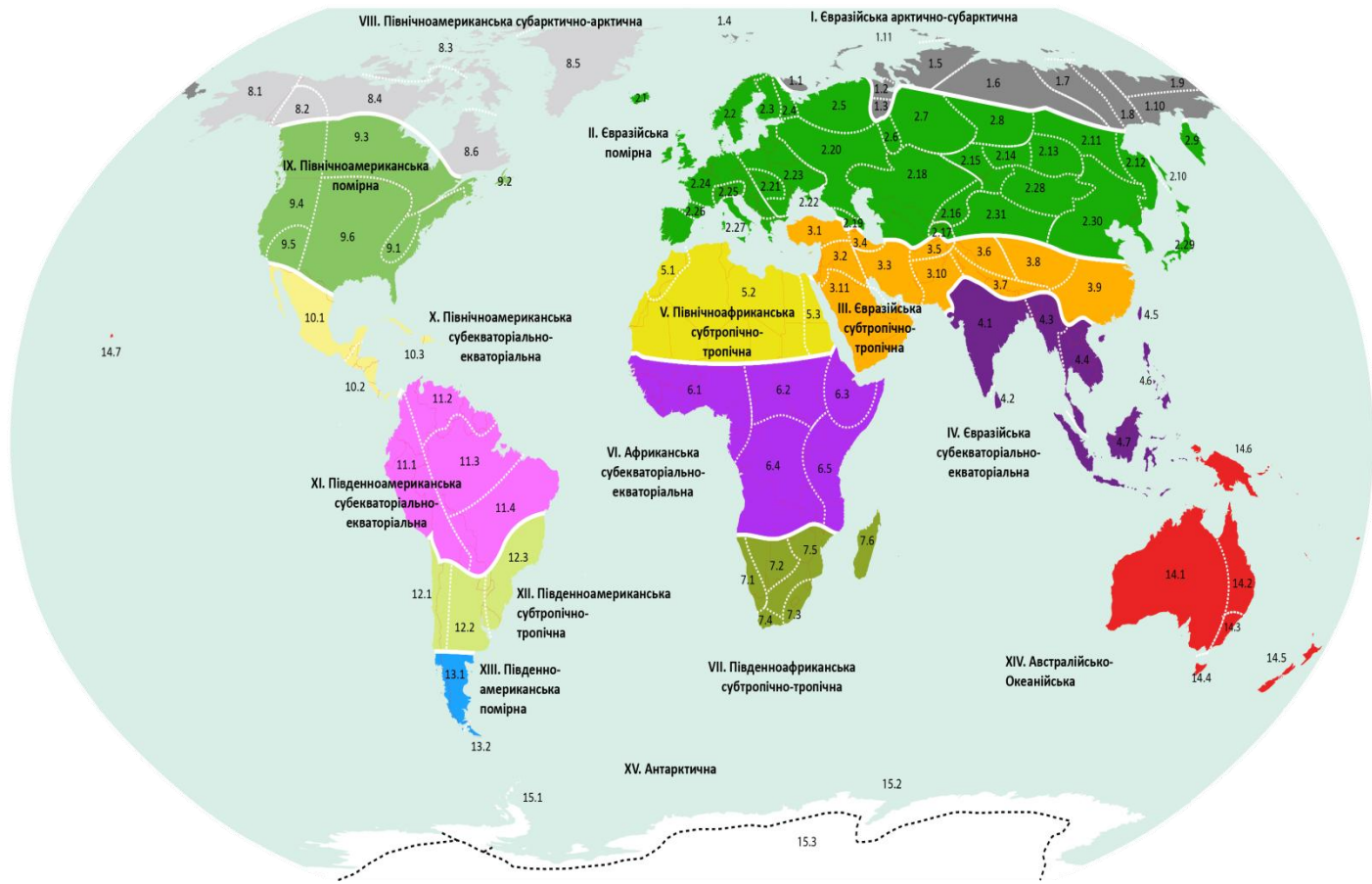

Рис.7. Туристсько-спортивне ранжування та групування регіонів світу

№	Туристсько-спортивна макрорайонна destinazione	Туристсько-спортивні районні destinationi, що входять до складу макрорайонної	№	Туристсько-спортивна макрорайонна destination	Туристсько-спортивні районні destinationi, що входять до складу макрорайонної	№	Туристсько-спортивна макрорайонна destination	Туристсько-спортивні районні destinationi, що входять до складу макрорайонної
1.	Євразійська арктично-субарктична	1.1. <i>Кольський півострів</i>	3.	Євразійська субтропічно-тропічна	3.1. <i>півострів Мала Азія (Туреччина)</i>	9.	Північно-американська помірна	9.1. <i>Атлантичні</i>
		1.2. <i>Поларний Урал</i>			3.2. <i>Месопотамія та Левант</i>			9.2. <i>Ньюфаундленд</i>
		1.3. <i>Приполярний Урал</i>			3.3. <i>Іранське нагір'я</i>			9.3. <i>Центрально-Канадська рівнина</i>
		1.4. <i>Шпіцберген</i>			3.4. <i>Ельбурс</i>			9.4. <i>Скелясті гори</i>
		1.5. <i>Таймир</i>			3.5. <i>Каракорум</i>			9.5. <i>Великий Басейн</i>
		1.6. <i>плато Путорана та Півн. Якутія</i>			3.6. <i>Гімалаї</i>			9.6. <i>Великі, Центральні та Берегові рівнини</i>
		1.7. <i>Верхоянський хребет</i>			3.7. <i>Гімалаї</i>			10.1. <i>Мексиканське нагір'я</i>
		1.8. <i>хребет Черського</i>			3.8. <i>Тибет та Куньлунь</i>			10.2. <i>Центральна Америка</i>
		1.9. <i>Чукотка</i>			3.9. <i>Центрально-Китайська рівнина</i>			10.3. <i>острови Вест-Індії</i>
		1.10. <i>Корякське нагір'я</i>			3.10. <i>Пакистан</i>			11.1. <i>Північні Анди</i>
		1.11. <i>о-ви Півн. Льодовитого океану</i>			3.11. <i>Аравійський п-ів</i>			11.2. <i>Гвіанське плоскогір'я</i>
2.	Євразійська помірна	2.1. <i>Ісландія</i>	4.	Євразійська субекваторіально-екваторіальна	4.1. <i>півострів Індостан</i>	11.	Півд.американська субекваторіально-екваторіальна	11.1. <i>Північні Анди</i>
		2.2. <i>Скандинавія</i>			4.2. <i>Шрі-Ланка о.</i>			11.2. <i>Гвіанське плоскогір'я</i>
		2.3. <i>Фінляндія</i>			4.3. <i>Західний Індокитай (М'янма)</i>			11.3. <i>Амазонія</i>
		2.4. <i>Карелія</i>			4.4. <i>півострів Індокитай</i>			11.4. <i>Бразильське плоскогір'я</i>
		2.5. <i>Північ Сх.-Європейської рівнини</i>			4.5. <i>Тайвань</i>			12.1. <i>Центральні Анди</i>
		2.6. <i>Урал</i>			4.6. <i>Філіппінські острови</i>			12.2. <i>Аргентинська рівнина</i>
		2.7. <i>Західно-Сибірська рівнина</i>			4.7. <i>Зондський архіпелаг</i>			12.3. <i>Бразильська нагірна</i>
		2.8. <i>Східно-Сибірське плоскогір'я</i>			5.1. <i>Атлас</i>			13.1. <i>Патагонія</i>
		2.9. <i>Камчатка</i>			5.2. <i>Сахара</i>			13.2. <i>Вогняна Земля</i>
		2.10. <i>Сахалін та Курильські о-ви</i>			5.3. <i>Нубійська пустеля</i>			14.1. <i>Зх.- та Центр.-австралійська рівнина</i>
		2.11. <i>гори Південної Якутії</i>			6.1. <i>Західно-Африканська рівнина</i>			14.2. <i>Великий Вододільний хребет</i>
		2.12. <i>Далекий Схід</i>	6.2. <i>Центрально-Африканська рівнина</i>	14.3. <i>Австралійські Альпи</i>				
		2.13. <i>Прибайкалля</i>	6.3. <i>Ефіопське нагір'я</i>	14.4. <i>Тасманія о.</i>				
		2.14. <i>Саяни</i>	6.4. <i>Екваторіально-Африканська рівнина</i>	14.5. <i>острови Нова Зеландія</i>				
		2.15. <i>Алтай</i>	6.5. <i>Східно-Африканське плоскогір'я</i>	14.6. <i>Нова Гвінея о.</i>				
		2.16. <i>Тянь-Шань</i>	7.1. <i>пустеля Наміб</i>	<i>Алтай – туристсько-спортивна районна реєстрована destination</i> <i>Шпіцберген – туристсько-спортивний районна потенційна destination</i> <i>Західно-Європейська рівнина – туристсько-спортивний районна генеруюча destination</i>				
		2.17. <i>Памір</i>	7.2. <i>Калхарт</i>					
		2.18. <i>Казахстан та пуст. р-ни Сер. Азії</i>	7.3. <i>Драконові гори</i>					
		2.19. <i>Кавказ</i>	7.4. <i>Кавські гори</i>					
		2.20. <i>Європейська рівнина частина Росії</i>	7.5. <i>Півд.-Східно-Африканська рівнина</i>					
		2.21. <i>Карпати</i>	7.6. <i>Мадагаскар</i>					
		2.22. <i>Крим</i>	8.1. <i>Аляска</i>					
		2.23. <i>Східно-Європейська рівнина</i>	8.2. <i>Юкон</i>					
		2.24. <i>Західно-Європейська рівнина</i>	8.3. <i>Канадський Арктичний архіпелаг</i>					
		2.25. <i>Альпи</i>	8.4. <i>Канадська Північ</i>					
		2.26. <i>Пиреней</i>	8.5. <i>Гренландія</i>					
		2.27. <i>Південно-Європейська рівнина</i>	8.6. <i>Лабрадор</i>					
		2.28. <i>Монголія</i>						
		2.29. <i>Японські острови</i>						
		2.30. <i>Північний Китай та Корея</i>						
		2.31. <i>пустеля Гобі</i>						

Табл. 1. Туристсько-спортивні макрорайонні та районні destinationi світу

спортивного туризму, в основу туристсько-спортивного ранжування та групування регіонів світу автором покладено фізико-географічне районування. Адже природно-ресурсна складова туристсько-спортивного продукту, тобто використання природно-рекреаційних умов та ресурсів в спортивному туризмі, обумовлює необхідність урахування дії природничих законів геосфери (єдності та цілісності геосфери, ритмічності, зональності). Але при цьому максимально враховувалися і соціально-економічні аспекти – політико-адміністративний поділ, транспортна мережа (можливість підїзду та виїзду з туристсько-спортивного району), існуюча інфраструктура відпочинково-розважального туризму, яка також може використовуватися спортивними туристами тощо. В його основу покладено чотириступеневу ієрархічну систему таксономічних одиниць (туристсько-спортивних destinations): макрорайонна → районна → локальна → елементарна.

Туристсько-спортивна destination макрорайонна – найбільша ієрархічна одиниця туристсько-спортивного ранжування та групування регіонів світу, яка охоплює частину материка, що знаходиться у певних географічних поясах та природних зонах. У відповідності до цього виділяються арктично-субарктичні, помірні, субтропічно-тропічні, субекваторіально-екваторіальні макрорайонні destinations на всіх материках.

Туристсько-спортивна destination районна – складова макрорайонної destination, яка відповідає певній фізико-географічній країні (гірські країни, плоскогір'я, нагір'я, рівнини тощо) і має завершену систему туристсько-спортивних маршрутів. Виділяються три категорії туристсько-спортивних destinations-районів: генеруючі destinations, що формують туристсько-спортивні потоки; рецепієнтні destinations, куди переважно спрямовані туристсько-спортивні потоки; потенційні destinations.

Туристсько-спортивна destination локальна – складова туристсько-спортивної районної destination, яка може виокремлюватися в межах району за певними ознаками (орографічними, ландшафтними, політико-адміністративними, етнічними тощо). Так, наприклад, в межах Кавказької туристсько-спортивної районної destination виділяються такі локальні destinations: Західний Кавказ, Центральний Кавказ, Східний Кавказ.

Туристсько-спортивна destination елементарна – складова туристсько-спортивної локальної destination, яка може виокремлюватися в її межах за певними ознаками (орографічними, ландшафтними, політико-адміністративними тощо). Наприклад, в межах Поліської локальної destination автором виділено такі туристсько-спортивні елементарні destinations: Волинське Полісся, Київсько-Житомирське Полісся, Чернігівське Полісся.

Після визначення ієрархічної системи таксономічних одиниць наступним етапом став відбір чітких кількісних параметрів туристсько-спортивного ранжування та групування. Такими є *ступінь забезпеченості туристсько-спортивними ресурсами* з різних видів спортивного туризму (пішохідного, лижного, гірського, водного, велосипедного, автомото, спелеологічного, вітрильного) та активної рекреації (альпінізму, скелелазіння), яка може бути кількісно виражена через категорії складності маршрутів, та *туристсько-спортивна спеціалізація району*.

На підставі вищезазначених критеріїв були виділені 15 туристсько-спортивних макрорайонних destinations з подальшим поділом на 108 туристсько-спортивних районних destinations (від 2-х до 31-го в різних макрорайонах). Відповідно до

функціональних особливостей визначено три групи туристсько-спортивних районних destinations: туристсько-спортивні районні рецепієнтні destinations (42 райони), туристсько-спортивні районні потенційні destinations (55 районів), туристсько-спортивні районні генеруючі destinations, що формують туристсько-спортивні потоки (11 районів).

У **співривному розділі «Регіональний аналіз та оцінка функціонування системи спортивного туризму (на прикладі України)»** проведено регіональний аналіз та оцінку функціонування системи спортивного туризму, для чого розглянута організація туристсько-спортивної діяльності, досліджено ресурсний потенціал спортивного туризму, виконано туристсько-спортивне ранжування та групування регіонів України, розроблена стратегія розвитку спортивного туризму в країні.

В Україні протягом певного історичного періоду сформувалася власна організаційно-управлінська та функціонально-компонентна структура системи спортивного туризму, яка дозволяє розвивати цей важливий вид соціально-економічної діяльності. Дослідження функціонально-територіальної структури спортивного туризму в Україні здійснювалося з позицій розробленого автором просторово-ресурсного підходу. Застосування цього підходу як основного методологічного підходу геопросторового дослідження спортивного туризму в межах України передбачало такі етапи дослідження:

I етап – визначення туристсько-спортивних об'єктів (перешкод) та туристсько-спортивних вузлів в окремих видах спортивного туризму чи їх комбінаціях та оцінка ступеня їх труднощі з наступною градацією для включення в маршрути туристських спортивних походів різної категорії складності та розробки рекомендацій щодо безпечного їх подолання. На цьому етапі досліджень здійснювалося:

- а) аналіз існуючих класифікованих еталонних туристських спортивних маршрутів та перешкод, включених в Перелік класифікованих туристських спортивних маршрутів на 1989-1992 рр., Перелік класифікованих туристських спортивних маршрутів України (2002 р.), «Перечень классифицированных и эталонных туристских спортивных маршрутов и препятствий» (2008 р.);
- б) використання для оцінки складності маршрутів та окремих перешкод вже напрацьованих Методик визначення категорій складності туристських спортивних маршрутів та оцінки категорієвих перешкод з пішохідного, лижного, гірського, водного, велосипедного, вітрильного туризму;
- в) проведення польових експедиційних туристсько-спортивних досліджень. У 2006, 2008, 2009, 2011-го рр. комісією лижного туризму ФСТУ під керівництвом автора дослідження були проведені лижні туристсько-спортивні експедиції рівня III-IV категорії складності з проходженням найвищих карпатських хребтів – Чорногори, Свидовця, Мармароського, Горган, Полонинського, Чивчин, Гриняв. Їх мета – дослідження туристсько-спортивних можливостей Українських Карпат та оцінка категорії труднощі лижних туристських перешкод, оцінка безпеки проходження лижних туристських маршрутів. За матеріалами проведених експедицій були визначені категорії труднощі основних траверсів та сходжень на вершини. На підставі проведеної оцінки цих локальних перешкод був розроблений та затверджений ФСТУ «Перелік класифікованих лижних перешкод Українських Карпат», який включає 38 пройдених та паспортизованих

перешкод. Щодо оцінки лавинонебезпечності, то автором дослідження за підсумками польових експедиційних досліджень був підготовлений методичний посібник «Лавинна небезпека для туристів в горах України» (2008);

- г) розробку власних методик визначення категорій складності туристських маршрутів та оцінки класифікованих перешкод – автором розроблена методика визначення категорій складності лижних туристських маршрутів, яка проходить апробацію у Міжнародній федерації спортивного туризму;
- д) використання діючих методик оцінки складності перешкод зі споріднених видів спорту та активної рекреації – альпінізму, скелелазіння, водного слалому, спелеології тощо.

II етап – розробка маршрутів туристсько-спортивних походів з різних видів спортивного туризму, їх проходження. На цьому етапі досліджень здійснювалося:

- а) використання еталонного методу для класифікації маршрутів туристських спортивних походів територією України, встановлення чітких кількісних критеріїв трудності перешкод для кожної категорії складності маршрутів. Останній радянський Перелік класифікованих туристських спортивних маршрутів на 1989-1992 роки включав лише 59 туристських спортивних маршрутів територією України з 1324 представлених (4,5%), що абсолютно не відповідало ресурсному потенціалу спортивного туризму України. Карпати були представлені 30 маршрутами, Крим – 17, інші райони України – 12. Це були маршрути пішого, лижного, водного, вело-, автомото- та спелеотуризму;
- б) напрацювання чітких критеріїв оцінки категорії складності маршрутів туристських спортивних походів;
- в) розробка авторських маршрутів туристських спортивних походів як еталонних та експериментальних. Офіційний Перелік класифікованих туристських спортивних маршрутів України, затверджений ФСТУ 08.12.2001 р., включає 141 маршрут з 8 видів спортивного туризму, в т.ч. з гірського та вітрильного. Автором розроблено 18 маршрутів з лижного, пішого, гірського, водного та велосипедного туризму;
- в) проведення польових експедиційних туристсько-спортивних досліджень – проходження маршрутів туристських спортивних походів, складання звітів про здійснені походи, паспортів туристсько-спортивних перешкод. Автором розроблений маршрут лижного спортивного походу V категорії складності, що підвищує туристсько-спортивні можливості Українських Карпат;
- г) офіційне затвердження маршрутів туристських спортивних походів у якості експериментальних та еталонних через рішення ФСТУ.

III етап – проведення туристсько-спортивного ранжування та групування регіонів території країни. На цьому етапі досліджень здійснювалося:

- а) визначення туристсько-спортивних рецепієнтних дестинацій, їх поділ на локальні дестинації, а також визначення ступеня забезпеченості туристсько-спортивними ресурсами та туристсько-спортивної спеціалізації дестинацій;
- б) туристсько-спортивне ранжування та групування регіонів іншої території країни, виділення локальних та елементарних дестинацій, а також визначення ступеня

забезпеченості туристсько-спортивними ресурсами та туристсько-спортивної спеціалізації означених територій.

IV етап – оцінка туристсько-спортивних можливостей України в межах Європейської помірної туристсько-спортивної макрорайонної дестинації та в світі. На цьому етапі досліджень здійснювалося:

- а) розробка пропозицій щодо інтеграції туристських спортивних маршрутів України у мережу транс'європейських стежок, прокладених територіями декількох країн (Транскарпатська туристська стежка, Кримська туристська стежка як частина проекту Навколочорноморської туристської стежки), мережу високоякісних туристських маршрутів EuroVelo, прокладених територіями багатьох країн Європи тощо;
- б) приведення пішохідних туристських маршрутів до європейських стандартів GR (представляють собою мережу доріг і стежок, придатних для пішохідного туризму територією Європи в усіх напрямках) та PR (малі маршрути, шлях яких не перевищує 50 км);
- в) участь у розробці Глобальної стратегії розвитку спортивного туризму з урахуванням інтересів України.

В першу чергу, було досліджено спортивні рекреаційно-туристські ресурси, які мають визначальне значення для розвитку в Україні багатьох видів спортивного туризму. Територія держави має достатній ресурсно-туристський потенціал для здійснення практично всіх видів туристсько-спортивної діяльності, а деякі групи ресурсів узагалі є унікальними для розвитку спортивного туризму та близьких до нього екологічно орієнтованих видів спорту та активної рекреації у нашій країні (спелеологічні, скелелазні та інші).

Важливим підсумком суспільно-географічного дослідження спортивного туризму в Україні виступило проведення ранжування та групування регіонів території країни відповідно до певних таксономічних рівнів (туристсько-спортивна дестинація макрорайонна – туристсько-спортивна дестинація районна – туристсько-спортивна дестинація локальна – туристсько-спортивна дестинація елементарна – туристсько-спортивна дестинація-вузол – туристсько-спортивна дестинація-об'єкт). На підставі визначених критеріїв на території України для потреб спортивного туризму виділено 3 туристсько-спортивні районні дестинації (з них 2 рецепієнтні дестинації – Східно-Карпатська і Кримська), в межах яких виділено 11 туристсько-спортивних локальних дестинацій. В межах рівнинних локальних дестинацій виділено від двох до трьох туристсько-спортивних елементарних дестинацій (рис. 8). Проведення більш детальної таксономізації потребує детальніших регіональних суспільно-географічних рекреаційно-туристських досліджень.

Базовою умовою подальшого динамічного розвитку спортивного туризму в Україні є створення його ефективної національної моделі як масового самодіяльного туризму та спорту вищих досягнень, яка б сприяла розвитку цього соціально важливого сегменту суспільної діяльності. Для цього запропоновані законодавчі ініціативи (внесення змін та доповнень в Закон України «Про туризм», прийняття Законів України «Про соціальний туризм», «Про соціальну туристську ренту»), прийняття ряду нормативних документів, концепцій розвитку окремих видів туризму, науково-

методичних розробок щодо визначення категорій складності туристських спортивних маршрутів, оцінки складності туристсько-спортивних перешкод, безпеки проходження туристських спортивних маршрутів з різних видів туризму, туристсько-спортивних проєктів, які в майбутньому можуть бути інтегровані у європейські та світові проєкти (Транскарпатська туристська стежка, Кримська туристська стежка тощо).

Рис.8. Туристсько-спортивне ранжування та групування регіонів території України

На сьогодні, незважаючи на наявні потенційно великі можливості, свою соціальну і економічну значущість, спортивний туризм в Україні поки що розвинутий недостатньо. Труднощі, з яким він зіткнувся в своєму розвитку, в першу чергу, пов'язані з економічними проблемами розвитку суспільства, а також з майже повною відсутністю державної та недостатньою громадською підтримкою цього виду діяльності, недосконалістю, а, в окремих випадках, і відсутністю сучасної нормативно-правової, методичної та інформаційної бази, яка б враховувала його реалії, а також внутрішніми організаційними проблемами в самому туристсько-спортивному русі, що накопичилися за останні роки.

ВИСНОВКИ

1. Спортивний туризм – це вид активної рекреаційно-туристської діяльності, яка здійснюється в природному середовищі, і полягає у проходженні туристських спортивних маршрутів з подоланням різноманітних перешкод (перевалів, вершин, порогів, каньйонів, печер, боліт тощо) різними засобами пересування із використанням спеціальних технічних прийомів і спорядження. Спортивний туризм є природозорієнтованим за суттю і входить до блоку активного туризму разом зі спортивно-оздоровчим та екстремальним туризмом. На них накладається предметна область пригродницького туризму.

Оцінюючи місце спортивного туризму в загальній систематизації туризму, автором визначено, що спортивний туризм – це група видів туризму, мотивацією яких є здійснення активних туристських походів з пішогохідного, лижного, гірського, водного, велосипедного, автомобільного, мотоциклетного, спелеологічного туризму, а також представляти комбінації цих видів. Про диверсифікацію спортивного туризму свідчить зростання інших видів активного пересування на туристських маршрутах, поки менш поширених на тваринах, повітряних кулях тощо. За своїм територіальним поширенням спортивний туризм виступає як геопросторове явище. Він є загальнодоступним для різних соціальних верств населення, в першу чергу – молоді, і охоплює практично всі вікові сегменти туристського потоку. Це здебільшого масовий та груповий (командний) вид туристської діяльності з глибокими самодіяльними засадами організації такої діяльності. Спортивний туризм виступає як яскраво виражений сезонний вид і є тривалим видом туристської діяльності. Він має глибокий суспільний зміст, адже забезпечує максимальний соціальний ефект.

Структурний аналіз спортивного туризму дав змогу визначити, на сьогоднішній день, більше 50 видів та підвидів спортивного туризму. Типологія компонентної структури системи спортивного туризму в світі доводить, що ця система є такою, що формується. Вона надзвичайно динамічна і здатна розвивати цей важливий напрямок активної рекреаційно-туристської діяльності.

2. Визначаючи суспільні функції спортивного туризму на достатніх підставах можна стверджувати, що туристсько-спортивна діяльність регулюється всіма, без винятку, науковими принципами сучасної соціології та педагогіки в їх своєрідному переломленні. Спортивний туризм виконує такі важливі соціальні функції як соціально-комунікативна, медико-біологічна (оздоровча), економічна, пізнавальна, естетична, емоційно-психологічна, творча. Це дає право стверджувати, що сучасні економічні і соціальні передумови, які склалися в світі, сформували **соціальне замовлення** на розвиток системи спортивного туризму в геопросторовому вимірі.

Аналіз розвитку спортивного туризму дав нам право стверджувати, що за відсутності конкретних статистичних показників розвитку спортивного туризму в світі за непрямими ознаками можна зробити висновок відносно того, що спортивний туризм це вагомий сектор світового туризму як за кількістю відвідувань, так і за економічними показниками, який динамічно розвивається в силу своєї, в першу чергу, соціальної затребуваності та набуває геопросторових масштабів.

3. Для побудови типології туризму слід використовувати поняття туристського потоку, яке є ключовим, розуміючи під ним сукупність туристів, які відвідали певну територію протягом чітко означеного відрізка часу. Провідною характеристикою туристського потоку виступає його щільність, що вимірюється кількістю туристів на території протягом означеного відрізка часу. Виходячи з цих позицій, запропоновано будувати типологію з урахуванням родовидових взаємозв'язків, що утворюють складові туризму, які, у свою чергу, безпосередньо впливають на формування туристського потоку. В основу типології слід покласти розгалуження туристського потоку як явища здатного об'єднати всіх туристів і різноманітні напрями їх діяльності протягом подорожі. Туристський потік слід сегментувати за різноманітними ознаками. Найбільш репрезентативною виступає вікова ознака туристів. Кожному віковому сегменту відповідать свої специфічні мотиви подорожей. Зважаючи на складність поставленого завдання, можна припустити, що туристський потік може розглядатися як певна єдність різних груп туристів завдяки родовидовим взаємозв'язкам між його складовими. Тому туризм повинен мати таку структурно-логічну схему: вищий рід – рід – група видів – вид – підвид. На сьогоднішній день можливий подальший поділ навіть підвидів.
4. Для ефективного розвитку спортивного туризму, в першу чергу, як виду соціальної діяльності, а також як галузі економіки необхідно підключення географії до питань вивчення обсягів туристських потоків, оцінки ресурсного потенціалу та рекреаційної ємності території, рівня розвитку інфраструктури, технологій спортивного туризму, таких як логіка туристського маршруту, відповідність маршруту району подорожі, оптимальність туристських програм, планування маршрутно-ї мережі на певній території тощо. Масштаби спортивного туризму можна співставити з масштабами інших форм рекреації. Однак у рекреаційно-географічних дослідженнях, що базуються, в основному, на вивченні організованих форм відпочинку, спортивний туризм враховується явно недостатньо, що відображено як в теорії рекреаційної географії та географії туризму, так і у практичному застосуванні результатів наукових досліджень. Тому вагомою складовою географії туризму, її науковим підрозділом виступає **географія спортивного туризму**, для якої актуальним вбачається конкретизація об'єкта і розширення предметної сфери географії туризму та обґрунтування теорії геопросторової організації спортивного туризму. Об'єктом дослідження географії спортивного туризму виступає спортивний туризм як суспільне явище геопросторового змісту, предметом дослідження – його геопросторова організація. Таким чином, на достатніх підставах можна стверджувати, що спортивний туризм є специфічним видом рекреаційно-туристської діяльності, який виступає як вагомий об'єкт суспільно-географічного дослідження.
5. Розгляд методологічних засад спортивного туризму був проведений за трьома основними, можна стверджувати, вже класичними для рекреаційно-географічних досліджень підходами – це *системний підхід*, *кластерний підхід* та *просторовий підхід*. Крім того, автором враховувалося, що в географії туризму склався потужний *ресурсний підхід*, згідно якого примаат ресурсів (перш за все природно-рекреаційних) зазначається як визначальний чинник розвитку туризму на певній

території. Аналіз туристсько-спортивної діяльності з точки зору *системного підходу* дає право стверджувати, що спортивний туризм виступає специфічною територіальною рекреаційною системою – територіальною системою спортивного туризму як складного геосистемного утворення, що має суспільно-природне походження, спрямоване на задоволення специфічних туристсько-спортивних потреб людей і отримання при цьому оздоровчих, спортивних, соціальних, екологічних та інших бажаних ефектів.

Кластерний підхід до рекреаційно-географічних досліджень має ефективне застосування при вирішенні проблем розвитку туристської сфери в певному регіоні та в світі, в першу чергу – її економічних засад. Можна стверджувати, що туристсько-спортивні кластери вже формуються у різних регіонах світу, але вони мають локальний, іноді регіональний характер, і не в повній мірі відображають геопросторову сутність спортивного туризму.

Геопросторовий підхід вбачається найбільш прийнятним в якості методологічного підходу для вивчення географії спортивного туризму, адже ресурсом у спортивному туризмі, в першу чергу, виступає сама територія, окремі її, в першу чергу, природні об'єкти, які виступають у спортивному туризмі двояко. По-перше, в якості перешкод певного виду туризму (перевали, гірські вершини, пороги тощо). По-друге, це атрактивні об'єкти, заради яких туристи також відправляються в подорож (красиві вершини, водоспади, озера тощо). Визнаючи найбільшу прийнятність геопросторового підходу до рекреаційно-географічних досліджень спортивного туризму, автор вважав за потрібне доповнити його більш глибокими ресурсними дослідженнями.

6. В дослідженні геопросторової організації спортивного туризму в якості основного методологічного підходу дослідження пропонується *просторово-ресурсний підхід*, сутність якого полягає у застосуванні принципів геопросторового підходу до дослідження туризму, який доповнює вагома ресурсна складова, оскільки ресурси є властивістю території. Ресурсом у спортивному туризмі, в першу чергу, виступає територія, її окремі природні об'єкти. Ці окремі туристсько-спортивні об'єкти «нанизуються» на лінії туристсько-спортивних маршрутів. Кожній категорії складності маршруту відповідає певний набір локальних і протяжних перешкод за видом, кількістю і категорією трудності. Мережа туристсько-спортивних маршрутів формує певну туристсько-спортивну районну дестинацію, які, в свою чергу, формують туристсько-спортивні регіони більш високого рівня і заповнюють туристсько-спортивний простір, який є складовою загального туристського простору.
7. Спортивний туризм користується в основному ресурсами близькими до екстремальних, що знаходяться на межі людських можливостей їх подолання (для даної конкретної людини, групи туристів) або близькі до неї. Тому, можна стверджувати, що такий комплекс ресурсів доцільно виділити в окрему категорію – *спортивних рекреаційно-туристських ресурсів*. Технічна складність туристсько-спортивного маршруту з будь-якого виду туризму визначається характером, кількістю та різноманітністю перешкод, які мають дисперсний характер. Це – локальні туристсько-спортивні об'єкти, задля подолання яких і здійснюється

туристсько-спортивний похід. Сам характер перешкод визначається рівнем кваліфікації та технічної майстерності туристів, які необхідні для подолання даної перешкоди з належною гарантією безпеки учасників. До технічної складності відносять труднощі перешкод, що долаються (локальні та протяжні перешкоди), а також характеристика району подорожі, автономність групи на маршруті, новизна маршруту та інші. Спортивні рекреаційно-туристські ресурси класифікуються, в першу чергу, за видами спортивного туризму, у яких вони задіюються, та складністю їх подолання (категорією труднощі). Пішохідний, лижний, гірський, велосипедний туризм використовують широкий спектр природних ресурсів. Локальними перешкодами є переправа, каньйон, траверс, перевал, вершина; протяжними – рослинний покрив (від легкопрохідного лісу до стелюха), болота, осипи-морени, піски, снігові ділянки, льодові ділянки та ін. Перешкодами у водному туризмі є пороги, шивери, перекати та притиски. У спелеологічному туризмі перешкодами виступають печери, стрімкі та крутопохилі ділянки печер (колодязі та уступи), вузькі проходи, снігові та водні перешкоди. Характер, кількість та різноманітність туристсько-спортивних об'єктів (перешкод) визначають технічну складність маршруту в кожному виді спортивного туризму. При цьому, фахова, в т.ч. географічна, оцінка перешкод має надзвичайно велике значення для безпеки туристських спортивних походів, які часто здійснюються на межі фізичних та технічних можливостей їх учасників.

8. Методика суспільно-географічного дослідження спортивного туризму передбачає декілька послідовних етапів. Алгоритм цього процесу відображає певну послідовність дій, що об'єднуються у п'ять етапів. На підготовчому етапі визначається соціальне замовлення на розвиток системи спортивного туризму в світі. Відповідно до цього розробляється концепція дослідження – визначаються предмет, мета, завдання, методологічні підходи, система наукових методів дослідження, джерела інформації та терміни проведення дослідження. На другому етапі – концептуально-інформаційному – розробляється суспільно-географічна модель спортивного туризму. Третій етап (аналітико-статистичний) присвячений макрорегіональному аналізу геопросторової організації спортивного туризму. Четвертим етапом (синтетичним) є регіональний аналіз та оцінка функціонування системи спортивного туризму (на прикладі України). Завершальним етапом є розробка стратегії розвитку спортивного туризму на основі маркетингових і суспільно-географічних методик. Результатом цього етапу стала розробка перспективних програм розвитку спортивного туризму в світі і в нашій країні, законодавчі ініціативи.
9. Всі процеси, що зумовлюють формування попиту на спортивний туризм у світі, визначаються дією причин, які можна поділити на більш суттєві внутрішні причини, що діють в рамках самої системи спортивного туризму і визначають її структуру та основні властивості (фактори), і зовнішні причини, пов'язані з властивостями оточуючого середовища (умови). Особливе значення для формування попиту на спортивний туризм у світі мають умови, пов'язані з географічним положенням, одним з різновидів якого є туристсько-географічне

положення, яке характеризує становище досліджуваної системи по відношенню до об'єктів туристсько-рекреаційної діяльності.

Взявши за основу визначені російським географом Л. Мажар групи факторів та чинників формування туристського попиту, автором запропоноване власне бачення факторів формування попиту на спортивний туризм у світі. Ці фактори можна об'єднати в два типи: локалізуючі фактори – геотеріальні, геополітичні, природно-рекреаційні, історико-культурні, інфраструктурні, рекреаційно-діяльнісні; нелокалізуючі фактори – рекреаційно-туристські потреби, організаційно-управлінські, економічні, матеріально-побутові, соціально-психологічні, демографічні, медико-санітарні, екологічні, інноваційні фактори, фактори кадрового забезпечення. Поділ груп факторів на типи є досить умовним, оскільки навіть нелокалізуючі фактори мають просторову складову, виражену в тій чи іншій мірі. За своєю суттю всі фактори і чинники впливають на територіальний аспект формування та розвитку спортивного туризму.

10. Ретроспективний аналіз становлення та розвитку спортивного туризму в колишньому СРСР та в Україні доводить, що протягом свого розвитку туристсько-спортивна діяльність розглядалася як один з ефективних засобів виховання, оздоровлення, спортивного удосконалення, що знайшло відображення як у практиці, так і в дослідженнях наукових проблем спортивного туризму того часу. До позитивних надбань, які отримала система спортивного туризму, слід віднести збережену і розвинену систему громадських туристсько-спортивних організацій (федерацій, союзів, клубів), розвинену (на рівні областей) мережу спеціалізованих дитячо-юнацьких туристсько-краєзнавчих закладів (центрів та станцій туристів), достатню нормативно-правову та методичну базу, висококваліфікований кадровий потенціал тощо. До недоліків, із позицій сьогодення, слід віднести відповідну ідеологічну спрямованість, заорганізованість, нерациональне використання ресурсного потенціалу галузі, недостатнє науково-методичне забезпечення тощо. Тому слід зберегти все краще, що було нагромаджене протягом часу існування та розвитку спортивного туризму, і на цій основі створити якісну нову систему туристсько-спортивної діяльності, покликану забезпечити національне відродження самобутності і культури молодих поколінь незалежної України.

Розвиток спортивного туризму у світовому масштабі, його роль у соціальному житті людей, необхідність регламентації та координації діяльності в цій сфері визначили потребу у створенні численних міжнародних спортивних організацій – асоціацій, федерацій, союзів тощо. Вони з'явилися на початку ХХ ст. Найвідомішими серед них нині є міжнародні федерації з видів спорту, які мають більш як віковий досвід діяльності. Таким чином, організаційна структура спортивного туризму з середини ХХ ст. є сформованою і набула світового масштабу. Міжнародні організації, які опікуються розвитком певних видів спортивного туризму, мають в своїх лавах від 7 до 138 країн з усіх материків, що підтверджує геопросторові масштаби спортивного туризму.

11. Просторові туристсько-географічні дослідження засвідчили, що на планеті існує значна кількість районів, придатних для здійснення спортивних туристських подорожей з різних видів спортивного туризму. Більше їх в Північній півкулі,

особливо на півночі Євразії та Північної Америки, і менше в Південній півкулі – в районі ланцюга Анд в Південній Америці, в Новій Зеландії, Австралії, Океанії, Південній Африці. Освоєння світового туристсько-спортивного простору здійснюється також завдяки різноманітним проектам. На сьогоднішній день найбільш масовим світовим туристсько-спортивним проектом можна вважати проект туристських стежок. Туристська стежка – це, як правило, пішоходна стежка з контрольованою протяжністю та незначними фізичними навантаженнями, яка має позначення на місцевості (маркування), обладнані місця зупинок, оглядові майданчики. Прикладами таких туристських стежок є Аппалацька стежка, Міжнародна Тихоокеанська стежка, Трансканадська стежка, транс'європейські пішохідні стежки. Крім проекту туристських стежок, в кінці ХХ - на початку ХХІ ст. з'явилися й інші туристсько-спортивні мегапроекти, пов'язані, в першу чергу, зі сходженнями на знакові гірські вершини – Сім вершин, Сім вулканів, Три полюси та ін. На сьогодні, різноманітними туристсько-спортивними проектами та програмами охоплена значна частина поверхні Земної кулі. В першу чергу, це – гірські райони світу, до яких крім альпіністів на сьогодні прагнуть й прості любителі активних подорожей. Трекінгові та туристсько-спортивні маршрути покладені всіма материками й природними зонами нашої планети, у підтвердження тези, що спортивний туризм – це геопросторове явище. Тому, важливим підсумком суспільно-географічного дослідження спортивного туризму стало проведення туристсько-спортивного ранжування та групування регіонів світу, в основу якого було покладено чотириступеневу ієрархічну систему таксономічних одиниць: макрорайонна дестинація → районна дестинація → локальна дестинація → елементарна дестинація. Наступним етапом став відбір чітких, кількісних параметрів туристсько-спортивного районування. Такими, на думку автора, є ступінь забезпеченості туристсько-спортивними ресурсами з різних видів спортивного туризму (пішохідного, лижного, гірського, водного, велосипедного, автомото, спелеологічного, віприльного) та активної рекреації (альпінізму, скелелазіння), яка може бути кількісно виражена через категорії складності маршрутів, та туристсько-спортивна спеціалізація району. На підставі вищезазначеного були виділені 15 туристсько-спортивних макрорайонних дестинацій з подальшим поділом на 108 туристсько-спортивних районних дестинацій (від 2-х до 31-єї в різних макрорайонних дестинаціях). Відповідно до функціональних особливостей визначено три групи туристсько-спортивних районних дестинацій: туристсько-спортивні районні рецелієнтні дестинації (42 райони), туристсько-спортивні районні потенційні дестинації (55 районів), туристсько-спортивні районні генеруючі дестинації, що формують туристсько-спортивні потоки (11 районів).

12. Загальні закономірності та специфічні особливості регіональної організації туристсько-спортивної діяльності, регіональний аналіз та оцінка функціонування системи спортивного туризму в межах окремої країни розглянуто на прикладі України. В нашій країні протягом певного історичного періоду сформувалася власна організаційно-управлінська та функціонально-компонентна структура системи спортивного туризму, яка дозволяє розвивати цей важливий вид

соціально-економічної діяльності. Дослідження спортивних рекреаційно-туристських ресурсів, які мають визначальне значення для розвитку в Україні багатьох видів спортивного туризму, дає право стверджувати, що територія держави має достатній ресурсно-туристський потенціал, а деякі групи ресурсів узагалі є унікальними для розвитку спортивного туризму та видів активної рекреації (спелеологічні, скелелазні та інші). Проведення ранжування та групування регіонів країни відповідно до певних таксономічних рівнів (туристсько-спортивна дестинація макрорайонна – туристсько-спортивна дестинація районна – туристсько-спортивна дестинація локальна – туристсько-спортивна дестинація елементарна – туристсько-спортивна дестинація-вузол – туристсько-спортивна дестинація-об'єкт) виступило важливим підсумком суспільно-географічного дослідження спортивного туризму в Україні. На підставі визначених критеріїв на території України для потреб спортивного туризму виділено 3 туристсько-спортивні районні дестинації (з них 2 рецепієнтні – Східно-Карпатська і Кримська), в межах яких виділено 11 туристсько-спортивних локальних дестинацій. В межах рівнинних локальних дестинацій виділено від двох до трьох туристсько-спортивних елементарних дестинацій.

13. Однак, на сьогодні, незважаючи на наявні потенційно великі можливості, свою соціальну і економічну значущість, спортивний туризм в Україні поки що розвинутий недостатньо. Труднощі, з яким він зіткнувся в своєму розвитку, в першу чергу, пов'язані з економічними проблемами розвитку суспільства, з майже повною відсутністю державної та недостатньою громадською підтримкою цього виду діяльності, недосконалістю сучасної нормативно-правової, методичної та інформаційної бази, яка б враховувала його реалії, а також внутрішніми організаційними проблемами в самому туристсько-спортивному русі, що накопичилися за останні роки. Тому базовою умовою подальшого динамічного розвитку спортивного туризму є створення його ефективної національної моделі масового самодіяльного туризму та спорту вищих досягнень, яка б сприяла розвитку цього соціально важливого сегменту суспільної діяльності. Для цього запропоновані законодавчі ініціативи (прийняття Законів України «Про соціальний туризм», «Про соціальну туристську ренту»), прийняття ряду нормативних документів, концепцій розвитку окремих видів туризму, науково-методичних розробок щодо визначення категорій складності туристських спортивних маршрутів, оцінки складності туристсько-спортивних перешкод, безпеки проходження туристських спортивних маршрутів з різних видів туризму, туристсько-спортивних проектів, які в майбутньому можуть бути інтегровані у європейські та світові проекти.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Колотуха О. В. Спортивні рекреаційно-туристські ресурси України / О. В. Колотуха // К.: Федерація спортивного туризму України, 2006. – 208 с. (8,5 д.а.)

2. Колотуха О. В. Геопросторова організація спортивного туризму: Монографія / О. В. Колотуха // Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Кіровоград: ФО-П Александрова М. В., 2015. – 448 с. (26,1 д.а.)
Навчальні і методичні посібники
3. Колотуха О. В. Лавинна небезпека для туристів в горах України / О. В. Колотуха – Кіровоград: ПП «Центр оперативної поліграфії «Авангард», 2008. – 48 с. (2,05 д.а.)
4. Колотуха О. В. Організація краєзнавчо-туристської діяльності / О. В. Колотуха, Н. І. Щербатюк – Кіровоград: ПП «Центр оперативної поліграфії «Авангард», 2012. – 186 с. (10,93 д.а., особистий внесок автора: розроблені теоретичні та методичні засади туристсько-краєзнавчої діяльності – 9,1 д.а.)
5. Колотуха О. В. Рекреаційно-туристські ресурси Кіровоградської області / О. В. Колотуха – Кіровоград: Кіровоградський обласний центр туризму, краєзнавства та екскурсій учнівської молоді, 2013. – 142 с. (5,1 д.а.)
6. Колотуха О. В. Спортивний туризм та його типологія (навчально-методичний посібник) / О. В. Колотуха – Кіровоград: Кіровоградський обласний центр туризму, краєзнавства та екскурсій учнівської молоді, 2014. – 64 с. (2,8 д.а.)
Статті у наукових фахових виданнях України
7. Колотуха О. В. Соціальний туризм в Україні: проблеми та перспективи розвитку / О. В. Колотуха // Культура народів Причорномор'я. Научний журнал, № 176. – Симферополь, Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, Межвузовський центр «Крым», 2009. – С. 125-127. (0,3 д.а.)
8. Колотуха О. В. Сегментація соціального туризму в Україні / О. В. Колотуха // Географія та туризм: Наук. зб. / Ред. кол.: Я. Б. Олійник (відп. ред.) та ін. – К.: Альтапрес, 2011. – Вип. 12. – С. 19-23. (0,21 д.а.)
9. Колотуха О. В. Рекреаційно-спортивна діяльність, її особливості та класифікація / О. В. Колотуха // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – Симферополь, 2011. – Том 24 (63). - № 2, часть 2. География. – С. 178-182. (0,32 д.а.)
10. Колотуха О. В. Географічна оцінка туристсько-спортивних маршрутів України / О. В. Колотуха // Географія та туризм: Наук. зб. / Ред. кол.: Я. Б. Олійник (відп. ред.) та ін. – К.: Альтапрес, 2011. – Вип. 15. – С. 128-134. (0,31 д.а.)
11. Колотуха О. В. Туристсько-спортивна діяльність як об'єкт суспільно-географічних досліджень / О. В. Колотуха, І. О. Колотуха // Географія та туризм: Наук. зб. / Ред. кол.: Я. Б. Олійник (відп. ред.) та ін. – К.: Альтапрес, 2012. – Вип. 18. – С. 49-55 (0,3 д.а., особистий внесок автора: визначені наукові засади туристсько-спортивної діяльності – 0,25 д.а.)
12. Колотуха О. В. Понятійний апарат суспільно-географічного дослідження спортивного туризму / О. В. Колотуха // Географія та туризм: Наук. зб. / Ред. кол.: Я. Б. Олійник (відп. ред.) та ін. – К.: Альтапрес, 2012. – Вип. 23. – С. 15-18. (0,26 д.а.)
13. Колотуха О. В. Кластерна парадигма спортивного туризму / О. В. Колотуха // Географія та туризм: Наук. зб. / Ред. кол.: Я. Б. Олійник (відп. ред.) та ін. – К.: Альтапрес, 2013. – Вип. 25. – С. 99-109. (0,52 д.а.)
14. Колотуха О. В. Геосистемна парадигма спортивного туризму / О. В. Колотуха // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Географія. – Тернопіль: СМП «Гайп». – №2 (випуск 35). – 2013. – С. 123-132. (0,63 д.а.)

15. Колотуха О. В. Спортивний туризм: співвідношення понять / О. В. Колотуха // Географія та туризм: Наук. зб. / Ред. кол.: Я. Б. Олійник (відп. ред.) та ін. – К.: Альфа-ПК, 2013. – Вип. 26. – С. 3-13. *(0,50 д.а.)*
  16. Колотуха О. В. До питань туристсько-спортивного районування території України / О. В. Колотуха // Вісник Львівського університету. Серія географічна. – Львів, 2013. – Вип. 46. – С. 195-202. *(0,36 д.а.)*
  17. Колотуха О. В. Оцінка ресурсного потенціалу Криму для цілей спортивного туризму / О. В. Колотуха, І. О. Колотуха // Геополітика і екогеодинаміка регіонів. Науковий журнал. – Сімферополь: Кримський науковий центр НАН України і МОН України, 2014. – Том 10. – Вип. 2. – С. 603-610 *(0,72 д.а. особистий внесок автора: виконана експертна оцінка ресурсного потенціалу Криму – 0,58 д.а.)*
  18. Колотуха О. В. Спортивний туризм в загальній структурі туризму: підходи до систематизації / О. В. Колотуха, А. Л. Шипко // Географія та туризм: Наук. зб. / Ред. кол.: Я. Б. Олійник (відп. ред.) та ін. – К.: Альфа-ПК, 2014. – Вип. 30. – С. 20-38 *(0,83 д.а., особистий внесок автора: визначено місце спортивного туризму в загальній структурі туризму, виконана його типологія – 0,50 д.а.)*
  19. Колотуха О. В. Макроекономічний та геопросторовий аналіз розвитку спортивного туризму / О. В. Колотуха // Історія української географії. Всеукраїнський науково-теоретичний часопис. – Тернопіль, 2014. – Випуски 29, 30. – С. 175-181. *(0,65 д.а.)*
  20. Колотуха О. В. Туристсько-спортивне районування світу / О. В. Колотуха // Географія та туризм: Наук. зб. / Ред. кол.: Я. Б. Олійник (відп. ред.) та ін. – К.: Альфа-ПК, 2015. – Вип. 33. – С. 3-19. *(0,80 д.а.)*
  21. Колотуха О. В. Умови та фактори формування попиту на спортивний туризм в світі / О. В. Колотуха // Економічна та соціальна географія: Наук. зб. / [Ред. кол.: Я. Б. Олійник (відп. ред.) та ін.] – 2015. – Вип. 1 (71). – С. 45-54. *(0,91 д.а.)*
  22. Колотуха О. В. Методичні засади суспільно-географічного дослідження спортивного туризму / О. В. Колотуха // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету. Серія: Географія. – 2015. – Вип. 28, № 3-4. – Вінниця, 2015. – С. 176-184. *(0,56 д.а.)*
- Статті у закордонних наукових фахових виданнях*
23. Колотуха А. В. Геопространственная парадигма спортивного туризма / А. В. Колотуха // Вестник Национальной академии туризма. – Санкт-Петербург: ООО «Перемийум Пресс», 2013. – Вип. 3 (27). – С. 34-37. *(0,50 д.а.)*
  24. Kolotukha O. Sports tourism as territorial social geographical system / Oleksandr Kolotukha // European science review, Scientific journal № 1, 2014 (January-February). – Wien, Österreich. – P. 123-134. *(0,52 д.а.)*
  25. Колотуха А. В. Спортивный туризм как объект географических исследований / А. В. Колотуха // Проблемы на географията, Книга 3-4. – София: Академично издателство «проф. Марин Дринов», 2014. – С. 124-138. *(1,20 д.а.)*
  26. Kolotukha A. V. Geospatial concept of sport tourism sustainable development / Oleksandr Kolotukha // Вопросы географии и геоэкологии. / Ред. кол.: В. И. Северский (глав. ред.) и др. – Алматы: АО «Национальный научно-технологический холдинг «Парсат», ТОО «Институт географии», 2015. – Вип. 2, апрель-июнь. – С. 56-65. *(0,81 д.а.)*
- Опубліковані праці апробаційного характеру*
27. Колотуха О. В. Категорування лижних туристських маршрутів в Україні / О. В. Колотуха // Гуманітарний вісник державного вищого навчального закладу

- «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»: Науково-теоретичний збірник. Спеціальний випуск: Педагогіка. – Тернопіль: Видавництво Астон, 2006. – С. 75-82. (0,32 д.а.)
28. Колотуха О. В. Спортивні рекреаційно-туристські ресурси України: оцінка, районування / О. В. Колотуха // Географія в інформаційному суспільстві. Зб. наук. праць. У 4-х тт.. – К.: ВГЛ Обрії, 2008. – Т. IV. – С. 157-159. (0,20 д.а.)
  29. Колотуха О. В. Рекреаційно-спортивна діяльність, її особливості та класифікація / О. В. Колотуха // Валеологічна освіта в навчальних закладах України: стан, напрямки й перспективи розвитку. – Кіровоград, КДПУ імені Володимира Винниченка, 2008. – Частина 1. – С. 121-124. (0,25 д.а.)
  30. Колотуха О. В. Історичні аспекти розвитку рекреаційно-географічних наукових досліджень в Україні / О. В. Колотуха // Історія української географії та картографії. Частина I: Збірник матеріалів Четвертої міжнародної наукової конференції, присвяченої 110-літньому ювілею професора Володимира Кубійовича. Тернопіль, 18-19 листопада 2010 р. – Тернопіль, 2010. – С. 144-147. (0,25 д.а.)
  31. Колотуха О. В. Сучасний стан та перспективи розвитку лижного туризму в Україні / О. В. Колотуха // Гуманітарний вісник Державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»: Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2011. – Вип. 20. – С. 323-326. (0,32 д.а.)
  32. Колотуха О. В. Географія спортивного туризму як важлива складова географії туризму / О. В. Колотуха // Україна: географія цілей та можливостей. Зб. наук. праць. У 3-х тт.. – Ніжин: ФОП «Лисенко М.М.», 2012. – Т. III. – С. 233-237. (0,25 д.а.)
  33. Kolotukha O. V. The geography of sports tourism as a new trend of recreational and geographical research / Oleksandr Kolotukha // European Applied Studies: modern approaches in scientific researches, 1st International scientific conference. ORT Publishing. Stuttgart. 2012. – P. 350-352. (0,22 д.а.)
  34. Колотуха О. В. До питань класифікації спортивного туризму в Україні / О. В. Колотуха, І. О. Колотуха // Стан і перспективи сучасного туризму: матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (Суми, 22-23.11.2012 р.). – Суми: Університетська книга, 2012. – С. 30-33. (0,21 д.а., особистий внесок: основні класифікаційні характеристики спортивного туризму – 0,15 д.а.)
  35. Колотуха О. В. Туристсько-спортивне районування території України / О. В. Колотуха // Географічна наука і практика: виклики епохи: Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 130-річчю географії у Львівському університеті (м. Львів, 16-18 травня 2013 р.) / [Відповідь редактори: доц. В. І. Біланюк, доц. Є. А. Іванов]. У 3-ох томах. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2013. – Том 3. – С. 207-211. (0,25 д.а.)
  36. Колотуха О. В. Антропогенні об'єкти для цілей спортивного туризму / О. В. Колотуха // Індустріальний туризм: реалії та перспективи: Матеріали I Міжнародного науково-практичного форуму / редкол.: Я. В. Шрамко, В. Л. Казаков та ін. – Кривий Ріг: Вид. Р. А. Козлов, 2013. – С. 212-217. (0,30 д.а.)
  37. Колотуха О. В. Спортивний туризм: підходи до визначення поняття як виду спортивної діяльності / О. В. Колотуха // Туризм і краєзнавство: Збірник наукових праць. – Додаток до Гуманітарного вісника ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний

- університет імені Григорія Сковороди». – Переяслав-Хмельницький, ФОП Лукашевич О. М., 2014. – С. 71-78. *(0,51 д.а.)*
38. Колотуха О. В. Підходи до класифікації туристської діяльності / О. В. Колотуха // Гостинність, сервіс, туризм: досвід, проблеми, інновації: Зб. наукових праць Міжнародної наук.-практ. конф., Т. 2 – К.: Видавництво Київського національного університету культури і мистецтв, 2014. – С. 207-217. *(0,50 д.а.)*
  39. Колотуха О. В. Класифікація лижних туристських перешкод в Українських Карпатах / О. В. Колотуха // Географія, картографія, географічна освіта: історія, методологія, практика. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернівці, 9-11 жовтня 2014 р.) – Чернівці: Видавничий дім «Родовід», 2014. – С. 259-260. *(0,16 д.а.)*
  40. Колотуха О. В. Спортивний туризм як соціальна просторова практика / О. В. Колотуха // Регіон – 2014: стратегія оптимального розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 80-річчю кафедри соціально-економічної географії і регіоназнавства Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (м. Харків, 6.11.2014 р.) гол. ред. колегії В. С. Бакіров. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. – С. 70-72. *(0,15 д.а.)*
  41. Колотуха О. В. Суспільні функції туристсько-спортивної діяльності / О. В. Колотуха // Матеріали I Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Стан і перспективи сучасного туризму» // Збірник наукових праць. – Суми. – СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2014. – С. 266-270. *(0,26 д.а.)*
  42. Колотуха О. В. Місце спортивного туризму в системі соціального туризму / О. В. Колотуха // Фізичне виховання, спорт і туристсько-красознавча робота в закладах освіти: Збірник наукових праць. – Додаток до Гуманітарного вісника ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». – Переяслав-Хмельницький, ФОП Лукашевич О. М., 2015. – С. 276-284. *(0,43 д.а.)*
  43. Колотуха О. В. Спортивний та екологічний туризм: співвідношення понять / О. В. Колотуха // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України» // Збірник наукових праць. – Кіровоград. – КІА НАУ, 2015. – С. 146-152. *(0,30 д.а.)*
  44. Колотуха О. В. Структура організації спортивного туризму в світі / О. В. Колотуха // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України» // Збірник наукових праць. – Кіровоград. – КІА НАУ, 2015. – С. 243-251. *(0,41 д.а.)*
  45. Колотуха О. В. Транскарпатська туристська стежка як лінійна соціально-економічна система / О. В. Колотуха // Географія, екологія, туризм: теорія, методологія, практика. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 25-річчю географічного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (21-23 травня 2015 р.) – Тернопіль: СМП «Гайп», 2015. – С. 304-307. *(0,16 д.а.)*
  46. Колотуха О. В. Суспільно-географічні дослідження спортивного туризму / О. В. Колотуха // Сучасні проблеми розвитку географічної науки і освіти: матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції, (Київ, 26-28 лист. 2015 р.) / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К.: Обрії, 2015. – С. 99-101. *(0,1 д.а.)*
  47. Колотуха О. В. Ретроспективний аналіз становлення системи спортивного туризму (на прикладі колишнього СРСР) / О. В. Колотуха, Р. П. Михалевська // Матеріали

- Міжнародної науково-практичної конференції «Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України» // Збірник наукових праць. – Кіровоград. – КЛІА НАУ, 2016. – С. 204-213. (0,50 д.а., *особистий внесок автора: аналіз становлення системи дорослого спортивного туризму – 0,42 д.а.*)
48. Колотуха О. В. Туристсько-спортивне районування: принципи, фактори, категорії районів / О. В. Колотуха // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України» // Збірник наукових праць. – Кіровоград. – КЛІА НАУ, 2016. – С. 86-95 (0,45 д.а.)
49. Колотуха О. В. Методологічні засади туристсько-спортивної діяльності / О. В. Колотуха, О. Л. Миргородська // Фізичне виховання, спорт і туристсько-краєзнавча робота в закладах освіти: Збірник наукових праць. – Додаток до Гуманітарного вісника ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». – Переяслав-Хмельницький, ФОП Лукашевич О. М., 2016. – С. 247-254. (0,49 д.а., *особистий внесок автора: методологічні принципи організації спортивного туризму, його зв'язок з екологічним туризмом – 0,35 д.а.*)

АНОТАЦІЯ

Колотуха О. В. Геопросторова організація спортивного туризму: теорія і практика суспільно-географічного дослідження. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора географічних наук за спеціальністю 11.00.02 – економічна та соціальна географія. – Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Одеса, 2016.

У дисертації розроблено теоретико-методологічні засади дослідження геопросторової організації спортивного туризму. Розкрито сутність спортивного туризму, його суспільні функції, визначено місце в загальній систематизації туризму, досліджена структура та типологія спортивного туризму, спортивний туризм визначений як об'єкт суспільно-географічного дослідження. Розглянуто методологічні засади суспільно-географічного дослідження спортивного туризму через використання геосистемного, кластерного та геопросторового підходів. В результаті запропонований авторський просторово-ресурсний підхід як методологічна основа геопросторового дослідження спортивного туризму. Визначена методика суспільно-географічного дослідження спортивного туризму. Здійснено макрорегіональний аналіз геопросторової організації спортивного туризму, для чого досліджено умови та фактори формування попиту на спортивний туризм у світі, проведено ретроспективний аналіз становлення системи спортивного туризму (на прикладі колишнього СРСР), досліджено структуру організації спортивного туризму, визначено основні регіони спортивного туризму, розглянуто світові туристсько-спортивні проекти і в результаті виконано туристсько-спортивне ранжування та групування регіонів світу. Регіональний аналіз та оцінку функціонування системи спортивного туризму здійснено на прикладі України, для чого розглянута організація туристсько-спортивної діяльності, досліджено ресурсний потенціал спортивного туризму, виконано туристсько-спортивне ранжування та групування регіонів України, розроблена стратегія розвитку спортивного туризму.

Ключові слова: спортивний туризм, геопросторова організація, географія спортивного туризму, просторово-ресурсний підхід, спортивні рекреаційно-туристські ресурси, геотерія спортивного туризму, туристсько-спортивна дестинація.

АННОТАЦИЯ

Колотуха А. В. Геопространственная организация спортивного туризма: теория и практика общественно-географического исследования. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание научной степени доктора географических наук по специальности 11.00.02 – экономическая и социальная география. – Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова, Одесса, 2016.

В диссертации разработаны теоретико-методологические основы исследования геопространственной организации спортивного туризма. Раскрыта сущность спортивного туризма, его общественные функции, определено место в общей систематизации туризма, исследована структура и типология спортивного туризма, спортивный туризм определен как объект общественно-географического исследования. Рассмотрены методологические основы общественно-географического исследования спортивного туризма через использование геосистемного, кластерного и геопространственного подходов. В результате предложен авторский пространственно-ресурсный подход как методологическая основа геопространственного исследования спортивного туризма. Определена методика общественно-географического исследования спортивного туризма. Осуществлен макрорегиональный анализ геопространственной организации спортивного туризма, для чего исследованы условия и факторы формирования спроса на спортивный туризм в мире, проведен ретроспективный анализ становления системы спортивного туризма (на примере бывшего СССР), исследована структура организации спортивного туризма, определены основные регионы спортивного туризма, рассмотрены мировые туристско-спортивные проекты и в результате выполнено туристско-спортивное ранжирование и группировка регионов мира. Региональный анализ и оценку функционирования системы спортивного туризма осуществлено на примере Украины, для чего рассмотрена организация туристско-спортивной деятельности, исследован ресурсный потенциал спортивного туризма, выполнено туристско-спортивное ранжирование и группировка регионов Украины, разработана стратегия развития спортивного туризма.

Ключевые слова: спортивный туризм, геопространственная организация, география спортивного туризма, пространственно-ресурсный подход, спортивные рекреационно-туристские ресурсы, геотория спортивного туризма, туристско-спортивная дестинация.

SUMMARY

Kolotukha O. Geospatial organization of sports tourism: theory and practice of socio-geographical research. – Manuscript.

Thesis for a Doctoral degree in Geography, Speciality 11.00.02 – economic and social geography. – Odessa National I. Mechnikov University, Odessa, 2016.

The thesis devised theoretical and methodological principles of geospatial organization of sports tourism research. The essences of sports tourism, its social structures had been disclosed, the place in the general systematization had been defined, and the structure and typology of sports tourism had been studied. The structural analysis of sports tourism enabled to identify more than 50 of its types and subtypes. The typology of component structure of sports tourism system proves that this system is one that is forming; it is highly dynamic and is capable of developing this important area of active recreation and tourist activity.

Methodological principles of socio-geographical research of sports tourism had been viewed upon in the work by means of geosystemic, cluster and geospatial approaches. To research onto sports tourism as an area of complex and great social importance there was implied multilateral simultaneous analysis of the research object in view of geosystemic, cluster and geospatial paradigms and a number of propositions of modern theoretical and methodological interdisciplinary models of tourism study. Besides, it has been taken into account that in the geography of tourism there had been formed a powerful resource paradigm according to which the resource primacy (nature and recreation in the first place) is referred to as a determining factor in the development of sports tourism in a particular area. Their combination determines the level of attractiveness of certain territories for the development of sports tourism, influences the formation of demand and specific tourist and sports use. As a result, the spatial-resource approach proposed by the author allowed to expand interpretations of subject nature of sport tourism as an object of social and geographical research, to identify the subject of sports tourism geography, introduce and substantiate a new category of recreational and tourist resources – sports recreation and tourist resources. The author's approach is implemented in the proposed systematization of tourism based on generic approach. The methods of socio-geographical study of sports tourism developed and tested by the author made it possible to ground the social order on the development of sports tourism in the geospatial dimension, to develop methodological bases of geospatial analysis of conditions and factors forming the demand for sports tourism in the world.

The work contains the macroregional analysis of geospatial organization of sports tourism, therefore conditions and factors forming the demand for sports tourism in the world had been studied, retrospective analysis of system formation of sports tourism had been conducted (as exemplified by the former USSR), the structure of sports tourism organization had been investigated, the major regions of sports tourism had been defined, world tourist and sports projects had been considered, as a result tourist and sports ranking and grouping of the regions in the world had been carried out based on a four-hierarchical system of taxonomic units: macroregional destination → district destination → local destination → elementary destination. According to the functional characteristics three groups of tourist and sports regional destinations had been identified: tourist and sports district recipient destinations (42 areas), tourist and sports district potential destinations (55 areas), tourism and sports district generating destinations that form tourist and sports streams (11 areas).

The suggested approach realized on the example of Ukraine made it possible to reveal structural and territorial components of tourist and sports organization in Ukraine, study the resource potential, define tourist and sports destinations, work out the strategy for sports tourism development in Ukraine.

Key words: sports tourism, geospatial organization, geography of sports tourism, spatial-resource approach, sports recreation and tourist resources, geotory of sports tourism, tourist and sports destination.